ÉDES ANYANYELVÜNK

III. ÉVFOLYAM 4. SZÁM
1981. OKTÓBER—DECEMBER
ÁRA: 9.50 FORINT

Öregdiákok a 450 éve alapított pápai kollégium ünnepén, Nagy László költő emléktáblája alatt. Középen az alkotó, Somogyi József szobrászművész Gosztonyi János, Imre Samu, Lőrincze Lajos, Rab Zsuzsa, Csoóri Sándor és mások társaságában (Molnár Edit felv.)

A tartalomból

Miért teve a tévé?

Ruffy Péter:
Patak és Pápa

Szakítsunk
a papás-mamással!

Beszélgetés
Szirtes Ádámmal

A biblia
és a magyar nyelv

A hangzás kulcsa

Hogy köszönjünk
a nőknek?

Van nyelve
az oroszlánnak!

„Zsül Verne" és a többiek

Hol van a
„kislábam ujja"?

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik
a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint
a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával

A szerkesztő bizottság elnöke:
Lőrincze Lajos

Szerkesztő bizottság:
Deme László, Fábián Pál, Fülöp Lajos, Grétsy László, Kovalovszky Miklós, Ladó János, Rácz Endre, Somogyi Béla, Szathmári István, Szepesy Gyula, T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:
Bencédy József

Szerkesztő:
Csatár Imre
A rajzokat Dallos Jenő és Kaján Tibor készítette.

Szerkesztőség:
Budapest, Münnich Ferenc u. 26. V. em. 1051
Telefon: 110-800/23 m.

Kiadja:
a Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó:
Siklósi Norbert igazgató
Megjelenik negyedévenként

Egy szám ára: 9,50 Ft
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalokná és a Posta Központi Hírlapirodánál (postacím: Budapest, V., József nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 251-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: egy évre 38 Ft. Külföldiek részére előfizethető a „Kultúra" Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat útján (1389 Budapest, postafiók 149)

Szolnoki Nyomda

Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató

INDEX: 25 224
HU ISSN 0139—0457

Miért teve a tévé?

Egyre nő azoknak a külföldieknek a száma, akik szeretnének magyarul beszélni. Ez teszi időszerűvé, hogy szót ejtsünk arról: hol, milyen nehézségekkel találja magát szemben az, aki az idegen szemével nézi írásunkat, az idegen fülével hallgatja beszédünket. Rácsodálkozik írásjeleinkre, hosszú szavainkra és még sok egyéb, a magyar nyelvet jellemző jelenségre, s a felületes ismerkedés után ki is mondja a szentenciát: a magyar nyelv megtanulhatatlan. Honnan ez a vélemény? Miből táplálkozik?

Ha a külföldiek szemével közeledünk nyelvünkhöz, elsősorban a hang és a betű kapcsolatáról, a tiszta, világosan érthető beszéd problémáiról kell szólnunk. Nagy gondot jelentenek a végződések, s minden olyasmi, ami a külföldi anyanyelvétől eltér. Meg kell barátkoznia nyelvünk ritmusával, mondataink felépítésével, a különféle végződésekkel. Ha ez sikerül, nem mondja többé: *kerek egy zsemle* 'kérek egy zsemlét', nem írja *szep lakasbon* 'szép lakásban' helyett. De mindaddig, amíg kísért az ékezet hiánya, ingadozik az egyes hangoknak helyes észlelése, jelölése, addig találkozunk olyan értesítéssel, hogy *...este erkesztem Steinachba* 'este érkeztem Steinachba'. Vagy a külföldi a pályaudvaron a *hálakocsi* 'hálókocsi' után érdeklődik, s azt kérdezi: ...hol vanak a jegypenztarok? '...hol vannak a jegypénztárok?' helyett.

Amikor német ajkúak budapesti életükről számoltak be, a következőket írták: *...setaltunk a varosban; bolra volt a teve;* 'sétáltunk a városban; balra volt a tévé'.

E mondatok jól mutatják, hol szorít a cipő. A magyar magánhangzók közül négy kritikus hang: az *a*, az *á*, az *e* és az *é* hang helyes ejtése, jelölése okozza a legtöbb nehézséget. Nyelvkönyveink általában kevés gondot fordítanak e hangok két fontos — mennyiségi és minőségi — képzésbeli eltérésére. Beérik azzal, hogy az ékezet a magyar hangok hosszúságának a jelölésére szolgál. Nem tudatosítják eléggé, hogy az említett hangok esetében többről van szó.

Vegyük az első nehézséget: a hosszúság jelölését. Miután példamondataim jórészt német ajkúak magyar nyelvi megnyilatkozásai, itt a nehézség abból adódik, hogy a két nyelv más és más módon jelöli a magánhangzók hosszúságát. A második onnan ered, hogy a kritikus hangok közül az *a* mind a két nyelvben megvan, írásképük azonos, de képzési helyük különböző. Az *á* hang jelölése eltér, képzése csak kis mértékben.

Az *e* és az *é* hangok is számos nehézséget okoznak. Az egyik az *é* hang jelölése. Ezért áll a lakás szobájának egyik sarkában a *teve* a 'tévé' helyett.

Mahr Lászlóné
Budapest

Tartalom:

Mahr Lászlóné: Miért teve a tévé? — — — — — — — — — — — B/II
Ruffy Péter: Patak és Pápa — — — — — — — — — — — — — 1
Szathmári István: „Engedjétek hozzám jönni a szavakat!" — — — — 2
Grétsy László: Szakítsunk a papás—mamással! — — — — — — — 3
Pető Gábor Pál: „Boldog születésnapot!" — — — — — — — — — 3
Győri Anna: Küzdelem a szóval — — — — — — — — — — — 4
Balabán Péter: Kicsi a világ — — — — — — — — — — — — 4
Majoros Mihály: Van nyelve az oroszlánnak! — — — — — — — — 5
Gőz József: Nincs gond — így igaz? — — — — — — — — — — 5
A. Molnár Ferenc: A biblia és a magyar nyelv — — — — — — — 6
Benkő László: Hogy köszönjünk a nőknek? — — — — — — — — 7
Velcsov Mártonné: „Jöttelek meglátogatni" — — — — — — — — 8
Heltainé Nagy Erzsébet: Guszkova Antonyina: A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a mai magyar nyelvben — — — — — — — — — — — 8
Molnár Gyuláné: Tábori fényképek — — — — — — — — — — — 9
Huszár Ágnes: Bútornevek — — — — — — — — — — — — — 10
Mizser Lajos: Leica, repró — — — — — — — — — — — — — 10
Deme László: A hangzás kulcsa — — — — — — — — — — — — 11
Kemény Gábor: „Zsül Verne" és a többiek — — — — — — — — — 11
Nyelvünk játékai — — — — — — — — — — — — — — — 12
Pusztai István: Hol van a „kislábam ujja"? — — — — — — — — 14
Székely Imre: Amit sokan elhibáznak — — — — — — — — — — 14
Benedek Zsuzsa: Egy kis szomszédolás Csehországban — — — — — — 15
Szemle — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 15
Fülöp Lajos: Ferenczy Géza: Magyarán — — — — — — — — — — 16
Kovalovszky Miklós: Társadalmi fejlődés és nyelvi magatartás — — — 16
S. Meggyes Klára: Ódor László: Balázs beszélni tanul — — — — — 16
Postaláda — — — — — — — — — — — — — — — — — — B/III
Figyelmező — — — — — — — — — — — — — — — — — — B/IV

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

Patak és Pápa

Honnan, mely forrásból terjed a fény? S az egykori diák, a régi alma mater fényforrásai hogyan kötődnek és sorolódnak be? S vajon melyik az elsődleges?

Sárospatak emlékét azért őrzi a hálás nemzeti emlékezet, mert Patak kollégiumában egykor Kazinczy meg Kossuth tanult, s Pápa embermelegét azért táplálgatjuk, mert itt valaha Kocsi Csergő Bálint, a gályarabságot szenvedett rektor volt az egyik oktató, s azért, mert pápai diák volt Petőfi és Jókai is?

Patak azért kedves nekünk, mert a 16. században, a három részre szakadt ország szabadon maradt sikátoraiból a magyar művelődés idesereglett, ide menekült, s Pápa annak a gyötrelmes küzdelemnek a sugarától is fénylik, amelyet a magyar nyelvű oktatásért folytattak eleink, legjelesbjeink?

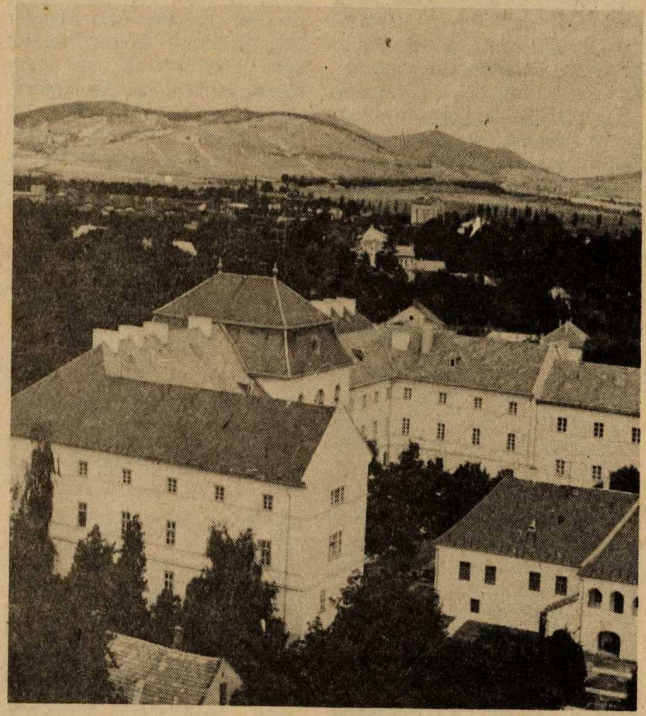
De nem kérdezni akarok, emlékeztetni csupán, s mivel lelki tulajdonaink közül a lelkes lobogás nem egyszer előzi meg a hideg, de hiteles tárgyilagosságot, azt is írhatnám, hogy a magyar nyelv melengető, legfőbb műhelyei a nehéz századok során Debrecen, Nagyenyed, Patak és Pápa voltak.

Csakhogy ez így nem volna igaz, nem volna teljesen az. Patak és Pápa világítótornyok voltak ugyan a szellemi és történelmi sötétség szikkadt-szegényes tengerpartjain, s igaz ugyan, hogy a sárospataki kollégium olyan vidéken szerveződött, amelynek népnyelvéből — Bárczi Géza szerint — a legszebb, legteljesebb, a magyar irodalmi nyelv kialakult, de a magyar nyelv sok évtizeden, sok évszázadon át csak a szellemi hamu alatt parázsként izzott, mert mindent átjárt, beterített a latinitás — akkor korszerű, de a magyar nyelvvel élet-halálharcot vívó — pernyéje. Pápán egyenesen büntették, kedvezmények elvonásával sújtották a diákot, aki — mégha a szünetekben is — magyarul beszélt.

És mégis, s mindezek ellenére is, ezek az iskolák, a pataki főiskola, a pápai református kollégium váltak a honi nevelés, a magyar tanítási nyelv bevezetéséért folytatott küzdelem olyan váraivá, amelyekre mindig a hősi múltnak kijáró gyengéd és forró emlékezéssel gondolunk vissza.

A latin és a magyar párbaja, viaskodása váltakozó szerencsével folyt ugyan, de 1856-ban már a magyar—német birkózás nehézségeit élték át a pápaiak, jellemző erre a református egyházkerületnek a császárhoz intézett folyamodványa:

„Fölséges Urunk! azt sem titkoljuk el, hogy mi egy 8 milliomból álló népfajhoz tartozunk, mellyhez elfelejthetetlen történeti emlékek — vagy ösztönszerű természeti ragaszkodás — hogy édes nyelvünk tán igaz, tán ámulati szépségének s csodaszerű gazdagságának vonzereje csatolnak, és pedig olly édes és legyőzhetetlen kötelékkel, hogy lelkünket vélnők testünkből kiszakíttatni,

A kollégium épületegyüttese a pataki református templom tornyából. (Kozma István felvétele)

ha e nyelvnek csak iskolánkban műveléséről is lemondani kényszeríttetnénk."

S Patak és Pápa annyi balszerencse s oly sok viszály — menekülés, betiltás, gályarabság, vallási villongás, ellenreformáció, a magyar tanítási nyelvért való szívós küzdés — után azzá vált, amivé legjobbjai szánták: a hazai művelődés legfőbb műhelyévé. Mindezt pedig azért vetettem papírra, mert a Perényi Péter alapította sárospataki kollégium 1980-ban, a pápai kollégium pedig 1981-ben négyszázötven éves.

Eleink küzdelmeinek hála, nem vált valóra nyelvünk „ámulati szépségének s csodaszerű gazdagságának" betemettetése s a kétségbeejtő, szorongó, a félelemből táplálkozó jóslat, amelyet Márton István, a pápai kollégium rektorprofesszora (1790—1831) vetett papírra: „Tudd meg magyar, hogy midőn nyelvedet eltemeted; gyászos estét nemzetednek te magad sietteted."

Az ámulati szépségű nyelv tanításának rektorai és professzorai oktatták Patakon az emlegetett Kazinczyn és az ifjú Kossuth Lajoson kívül Gyöngyösi Istvánt, Besenyei Györgyöt, Csokonai Vitéz Mihályt, Fáy Andrást, Szemere Bertalant, a szabadságharc egyik miniszterelnökét, a tragikus sorsú Teleki Lászlót, a nem felejthető népköltési gyűjtő Erdélyi Jánost, Tompa Mihályt, Gárdonyi Gézát, egy ideig Móricz Zsigmondot. S fukarkodó szokásunktól eltérve, amely „illemkódex" ódzkodik élő jeleseink említésétől, hadd folytassam e névsort azzal, hogy itt tanult (és tanított is) Képes Géza, a finnugrisztika művész-fordítója Király István irodalomtörténész, akadémikus, Fekete Gyula, e nagy lelkiismeretű író és a mai magyar nyelvtanítás, nyelvterjesztés, nyelvművelés olyan kiemelkedő alakja, mint Deme László, a szegedi egyetem nyugdíjba vonuló professzora.

Petőfi Pozsonyban, Pesten vagy Dunavecsén is költővé vált volna, mert ez a sorsa volt, de legyen szabad idéznem Illyés Petőfi Sándorát, amelynek egyik oldalán az olvasható, hogy „1842. május 5-én, barátainak mit sem szólva, az ország legelőkelőbb folyóiratába, az *Athenaeumba*, amelyet Vörösmarty és Bajza szerkeszt, négy verset küld" a pápai diák. *A borozó* május 22-én megjelenik, s Petrovics Sándor pápai diák „az ország-világ előtt" költővé üttetett. S itt írja meg, akkor még Jókay Móric *Mi az?* című első versét(!), s 1841. február 9-én *Az istenítélet* elbeszélését iktatják be a pápai kollégium önképzőkörének érdemkönyvébe.

Két pálya kezdete? Mégha zsengék is, az első villámlások! Az egyik villámfény később forradalmunk riadója; a másik pedig bukásunk után olyan mesefényű vigasztalónkká vált, amely mellett magyar nemzedékek sora melegedett.

És a mi emberöltőnk alatt az 1531-ben alapított schola diákja volt a szobrász Somogyi József, nyelvművelésünk mestere, Lőrincze Lajos, Imre Samu, Balázs János, Ferenczy Géza, a magyar nyelv budapesti professzora, Rácz Endre. S ámulati szépségű anyanyelvét, az „ezer színárnyalat visszatükröződésére, ezer zene viszszazengésére, megannyi hangulat megsejtetésére" (Bárczi Géza) képes magyar nyelvet itt csiszolgatta-fényesítette a Zámolyról érkezett Csoóri Sándor vagy a felsőiszkázi Nagy László.

Patak és Pápa négyszázötven esztendejének az alkalmából holtakat és élőket köszöntünk tehát, rektorokat, professzorokat, valahai, egykori vagy közöttünk élő volt diákokat. S halottaink sorából is elsőként a gályarabságot szenvedett s rektorként Pápára visszatért Kocsi Csergő Bálintot, aki pedagógiai elvét — örökös érvénnyel — e szókkal fogalmazta meg:

„Az emberek többet hisznek a szemeknek, hogysem fülöknek, és inkább fordulnak a jóra, ha példát látnak, hogysem ha szép szókat hallanak."

A szép szók az ámulati szépségű anyanyelvbe illeszkedjenek. A tanítás csillaga pedig a példa legyen.

Ruffy Péter

„Engedjétek hozzám jönni a szavakat!"

GONDOLATOK A IV. ANYANYELVI KONFERENCIA UTÁN

KÉT OKBÓL iktattam a pécsi konferenciára emlékező soraim élére Sütő András sajátosan szép, az anyanyelv emberré nevelő erejét páratlan közvetlenséggel és kitörölhetetlen hatással bemutató könyvének címét: „Engedjétek hozzám jönni a szavakat!"

Először, mert az ezáltal kifejezett gondolat jegyében idézték meg a konferencia megnyitóján az irodalmi műsor fiatal szereplői múltunk és jelenünk nagy kérdéseit, részleteket bemutatva Szenczi Molnár Albert mélyről zengő zsoltárától kezdődően a népköltészet tiszta forrásán át egészen Illyés Gyula, Sütő András, Csoóri Sándor és mások lélekmozdító verseiig, prózáiáig .. Csoda-e hát, hogy a szó, a költészet, ez a legnagyobb emberi ajándék hatalmába kerített mindnyájunkat? Elgondolkozhattunk sok mindenen. Azon is, vajon a tizedik születésnapját ünneplő anyanyelvi mozgalom megtette-e a tőle telhetőt a szó érdekében, azért, hogy a magyar szó, és amit hordoz: a múlt és a jelen kultúrája eljusson mindenkihez, aki igényt tart rá, vagy éppen szomjúhozza, és aki akár a szomszédos Ausztriában, akár a messze Dél-Amerikában vagy Kanadában él...

MÁSODSZOR azért is kötődtem ehhez a címhez, mert művészi erővel és seitetéssel fejezi ki, hogy az éltető haiszálgyökereket, az erőt és talait, biztonságot jelentő múltat a nyelv hozza közel hozzánk. Azt a múltat, amelyről Juhász Ferenc, a költő nemrégiben így nyilatkozott: „Nekem mindig természetes volt és ma is az, hogy nincs múlt nélkül semmi, ami van. A szellem dolga is a múlt jelenné változtatása. A szellemi múlt az alkotó élet tápanyaga, biztonság és biztatás. A múlt nekem sok ezer parancsoló tekintet. Figyelmeztetnek, biztatnak, felhívnak, várnak és kérdeznek... avval lettem más, hogy mindaz, ami volt, erősen megérintett, részben az enyém lett."

De a legemberibb valami, a beszéd, a beszélgetés mai dolgainkról szintén csak a szó, a nyelv segítségével lehetséges. A nyelvvel, nyelvünkkel, amely — mint szintén Sütő András mondta — „nem szentírás, mert annál is több: szentség, amelynek érvényességét nem érintik világnézeti korszakváltások; szentségünk, és szentségtartónk, a magyarság szellemi értékeinek foglalata".

És hogy mindez mennyire így van, annak igazolására egyet felidézek emlékeimből. 1977. február 26-án — angliai tartózkodásom során — Bristolba, ebbe a kedves hangulatú városba utaztam. Délután Huszlicska László elnökletével, húszegynéhány „kiválasztott" és igen lelkes résztvevő előtt mondtam el az „Újdonságok a mai magyar nyelvben" című előadásomat a Royal szálló különtermében, s valahogy itt éreztem meg először igazán, milyen nagy jelentősége van — vagy lehet — a hasonló előadásoknak és beszélgetéseknek, elsősorban nem „szakmai" téren — bár az sem lebecsülendő! —, hanem a lelki kapcsolatok megteremtése tekintetében. Az volt az érzésem, hogy mint nagyon kedves rokont vagy barátot fogadtak, akit vagy akihez hasonlót ismét visszavárnak.

ENNEK a mélyen emberi szükségletnek a kielégítését határozta el tíz évvel ezelőtt Bárczi Géza, Lőrincze Lajos és mindazok, akik nyomukba szegődtek. Bárczi professzor a rá annyira jellemző szép stílusban így summázta az anyanyelvi mozgalom megindítását, illetőleg az első anyanyelvi konferencia összehívását: „Régóta sokan éreztük, az óhaza határain belül és kívül egyaránt, hogy szükség volna az egyetemes magyarság összefogására, a magyar öntudat serkentésére, sok esetben fölébresztésére, s hogy erre immár nemcsak keresni kell a célravezető utakat, hanem meg is kell tenni az első lépéseket. Ennek a gondolatnak a jegyében született meg az Anyanyelvi Konferencia, mely a világ minden tájáról gyűjtött össze számos olyan magyart, akik eddig is munkálkodtak, és ezentúl is el vannak szánva munkálkodni a magyarság megtartásán, akik odakint magyar intézményeket, iskolákat létesítenek és tartanak fenn, akik gondozzák nyelvünket, és tanítják rá a harmadik, negyedik nemzedék magyarjait, akik ápolják a kis közösségek magyar életét, akik a külföldi magyar sajtót vezetik, akik a szószéken magyarul hirdetve meggyőződésüket, ébren tartják az anyanyelv magas szintű ismeretét, akik a művészetek: a dal, tánc, zene varázsával kötik össze az óhazai múltat az újhazai jelennel."

És mit mutat a tízéves számadás? Mit tettek az áldozatra kész vállalkozó kedvű itthoni és külföldi magyarok? Röviden azt mondhatjuk: sokat, nagyon sokat.

Erről tanúskodnak a következő — száraznak látszó — tények, adatok: megjelent négy tankönyv, köztük legutoljára a Beszéljünk magyarul című, amely a minden irányú magyarságismeret szolgálatában áll; a teljes magyar irodalomból vett olvasmányaiban képet ad a magyar múltról, a magyar tájakról, zenéről, népművészetről; napvilágot látott a magyar nyelv oktatását módszertanilag segítő tanári kézikönyv; az idén — tizedszer — már kétszáznál is több külföldi magyar gyermek nyaralt a Balaton menti táborokban, közben ismerkedvén a magyar nyelvvel és mai életünkkel; a 14—20 éves külföldi magyar fiatalok pedig — 1972 óta — a sárospataki nyári kollégiumban kötik össze a kellemest a hasznossal: a nyaralást a nyelv- és néptanulással; 1975-ben Debrecenben megindult a nyelvünket tanító külföldi pedagógusok továbbképzése; néptáncfüzeteket, versösszeállításokat, hanglemezsorozatot stb. jelentettek meg, és a néptáncot tanulók is tanfolyamon vehetnek részt; növekedett a külföldi magyar egyesületekben szereplő hazai művészek előadók, tudósok stb. száma; a Nyelvünk és Kultúránk — amely a korábbi 22 helyett 90 oldalon és 500 helyett 1300 példányban kerül az olvasók kezébe — egyre hathatósabban segíti hazai és külföldi szakemberek tollából származó elméleti és gyakorlati cikkeivel a magyar nyelvi nevelést és kulturális tevékenységet.

ÉS AKKOR még röviden sem szóltunk a pedagógiai és a kulturális bizottság széles körű tevékenységéről; a módszerek hatékonyabbá tételéről; az egyes országokbeli egyesületekkel, közösségekkel egyre bővülő kapcsolatokról; új magyar iskolák, sőt egyetemi tanszékek létrehozásáról; a Debreceni Nyári Egyetem szerepéről; az anyanyelvi konferenciák egyre családiasabb jellegéről; a nyugat-európai és tengerentúli magyar költők antológiájának, a Vándoréneknek a megjelentetéséről; stb., stb.

Mindez azonban folyóiratunk kereteit messze túlfeszítené... Csupán azt kívánhatjuk végezetül a jövőre vonatkozólag, hogy váljék valóra minél teljesebben a címben jelzett gondolat, mindnyájan hassunk oda, hogy a szó, a nyelv maradéktalanul betöltse egyedül álló szép feladatát, hazai és kinti magyarok között is.

Szathmári István

NÉPSPORT 5

Két újabb siket Európa-csúcs

(Beküldte: *Kuripla József*, Tiszavasvári, Kisfaludy út 10.)

Közzéteszi: **T. Urbán Ilona**

Éber szemmel, füllel

EJNYE!

Ez bizony sajtóhiba, méghozzá a javából!

Szakítsunk a papás-mamással!

Egy rádióhallgatótól, a győri Sebestyén Iréntől kaptam nemrégiben a következő levelet:

„Tisztelt Tanár Úr!. Érdekes dologra figyeltem föl. Észrevettem, hogy szókincsünk gyarapodott a *nyugalmazott* megkülönböztető jelzővel. *Nyugalmazott tábornok, nyugalmazott főtanácsos, nyugalmazott egyetemi tanár*... Ám még véletlenül sem találtam olyat, hogy *nyugalmazott öntő, nyugalmazott vízvezeték-szerelő.* Vajon miért nem? És szükség van-e efféle megkülönböztetésekre? Jó lenne, ha alkalomadtán foglalkozna ezzel a korántsem csak nyelvhasználati kérdéssel!"

Abban tévedett ugyan Sebestyén Irén, hogy a *nyugalmazott* jelző csak mostanában bukkant fel, ugyanis a múlt század eleje óta megvan már nyelvünkben, a kérdés azonban, amelyet fölvetett, csakugyan ízig-vérig mai, s valóban nem csupán nyelvhasználati kérdés. Magam is felfigyeltem már arra, hogy bizonyos nyelvi formák napjainkban is valamiféle nemkívánatos társadalmi megkülönböztetés csíráját rejtik magukban. Persze társadalmi megkülönböztetés az is, ha egy idős parasztembert János bácsinak szólítok, nem pedig Horváth elvtársnak vagy Horváth úrnak, de ez, föltéve, hogy a nyelvi kapcsolatteremtést megkönnyíti, a beszélgetést közvetlenebbé, oldottabbá teszi, nem ártalmas, hanem hasznos megkülönböztetés. Csakhogy nem mindegyik ilyen ám!

Sokan sérelmezik, főleg az idősebbek, hogy buszvezetőktől, bolti eladóktól s általában a „hivatalos közegektől" nemigen kapják meg a kellő tiszteletet. Miket kénytelenek napról napra lenyelni? „Igyekezzen már, *papa!*"; Mit adjak magának, *mamikám?*"; „Választott már, *tata?*"; Szorítsanak már egy kis helyet a *nyanyának!*"; stb. stb.

„Rendkívüli módon elterjedt ez a papás-mamás" — jegyzi meg szellemesen egy erről szóló kis cikkében egy írónk, Gyárfás Endre. Majd így folytatja: „Felfoghatjuk ezt az általános demokratizálódás nyelvi tükröződésének is, de — úgy hiszem — nem erről van szó." Magam is úgy vélem. Gondolják csak el, kedves olvasók: ha egy buszvezető történetesen különbuszt vezet és tudja, hogy abban akadémikusok, egyetemi tanárok vagy magas rangú állami vezetők utaznak, vajon őket is *papá*nak, *mamá*-nak szólítja? Kötve hiszem. S ezzel nem azt akarom mondani, hogy a bizalmas vagy éppenséggel bizalmaskodó megszólítási és társalgási formáknak nincs helyük nyelvünkben. Csupán azt jelzem, hogy ezek a formák olykor — sőt nem is ritkán — nemkívánatos társadalmi megkülönböztetést tükröznek.

De nem is csupán ezek. Itt van pl. a *kezét csókolom* köszönés. Magam is azt vallom, hogy a *kezét csókolom* köszönésformának van helye a mi társadalmunkban is. De nem úgy, ahogy sokan képzelik, hogy ti. a tanácselnöknőnek vagy a csinos titkárnőnek kijár a *kezét csókolom*, a takarítónőnek vagy a vécésnéninek ellenben nem. Csak akkor és úgy érzem helyesnek ezt a formát, ha a nőket egyetemesen megillető, udvarias férfiköszönésnek tekintjük. A méricskélés, hogy kinek jár, kinek nem, már nemkívánatos társadalmi megkülönböztetés.

A *kezét csókolom*-mal a férfiakat maraszta ltam el, most inkább a nőkkel példálódzom. Bármily világosan kiderül a helyesírási szabályzatból, hogy a keresztneveket — a családnevektől eltérően — nem ránk hagyományozódott formájukban, hanem a kiejtésnek megfelelően, a mai magyar ábécé betűivel kell leírni, mégis sokan régies vagy idegenes írásmóddal próbálják nevüket kiemelni a hasonló keresztnevek közül. Az *Edit*-et, *Mártá*-t vagy *Judit*-ot *th*-val írják, a *Fanni*-t vagy *Lili*-t *y*-nal, a *Henriett*-et vagy a *Mariann*-t ki nem ejtett *e*-vel a végén. Mi ez, ha nem valami rejtett „urizálás", a keresztnév előkelősködő kiemelése a megszokott, közhasználatú névformák közül!

S hogy egy megint csak más jellegű, de talán még az eddig említetteknél is beszédesebb és veszélyesebb jelenségre utaljak: a hivatali beosztások, tisztségek leírásakor sok embernek furcsa módon jár a tolla. Bármenynyire tudja is, hogy a foglalkozásnév nem tulajdonnév, tehát nem is kell nagy kezdőbetűvel írni, mégis mondat belsejében is nagybetűvel kezdi az olyan foglalkozás-, illetve beosztáselnevezéseket, mint *miniszter, vezérigazgató, főosztályvezető, elnökhelyettes, főtitkár* stb. Különösen akkor tesz így, ha várható, hogy az így megjelölt tisztségviselőnek is kezébe kerül az írás. Olyan esettel még nem találkoztam, hogy valaki az *adminisztrátor* vagy a *bedolgozó* foglalkozásnevet kezdte volna nagybetűvel.

Érdemes mindezen elgondolkozni, és jó volna ezeket a társadalmunkhoz nem illő megkülönböztetésformákat mielőbb nyugdíjba tenni. Vagy ha úgy tetszik: nyugalmazni!

Grétsy László

„Boldog születésnapot!"

Az egyik, nemrégiben bemutatott új magyar film ezt a címet viselte: „Boldog születésnapot, Marylin!"

A címben szereplő név félreérthetetlenül a fiatalon elhunyt népszerű egyesült államokbeli színésznőre, Marylin Monroe-ra utal, és a filmben is van reá utalás. Ez érthetővé, némileg menthetővé is teszi a cím sajátos nyelvtani szerkezetét, mégis azt hiszem, nem árt figyelmeztetni arra, hogy ez így nem jó, és ne használjuk.

Mi a baj az idézett címben szereplő jókívánsággal?

Az, hogy — véleményem szerint — alapvetően *nem magyaros.* Magyarul annak, akinek a születésnapját ünnepeljük, *gratulálni* szoktunk, vagy azt mondjuk: *„Minden jót kívánok születésnapodon (születésnapodra, születésnapod alkalmával)!"* Boldog *születésnapot* nem kívánunk, már csak azért sem, mert ez értelmetlen, hiszen a születésnap: *egy* nap az évből, és miért éppen arra a napra, illetve — ami a fontosabb — *csak* arra a napra kívánnánk boldogságot az ünnepeltnek? „Boldog új évet" kívánunk, mert ez nem újév napjára vonatkozó jókívánság, hanem az *egész* új esztendőre. De már például a csak néhány napos ünnepre — karácsonyra, húsvétra — vonatkozó jókívánság magyarul: *„Kellemes, boldog* (karácsonyi, húsvéti) *ünnepeket!"*

A film címe — és ezért tartom menthetőnek ezt az idegenes szerkezetet — *„angolos csengésű"* akar lenni. Ez sikerül is, mert — bár ezt csak azok érzékelik, akik tudnak valamicskét angolul — angol nyelven, tehát az Egyesült Államokban mindenkinek (így Marylinnek is) valóban boldog születésnapot kívánnak, így: *„Happy birthday* (to you)". Van egy kellemes melódiájú dalocska is, amely ezekkel a szavakkal kezdődik, és ezért gyakran éneklik születésnapi ünnepségeken. Mi azonban ne kívánjunk szeretteinknek boldog *születésnapot,* hanem *boldogságot* a születésnapjuk *alkalmából.* Magyarosan. Ne amerikaiasan.

Pető Gábor Pál
Budapest

TOLNA MEGYEI
NÉPÚJSÁG

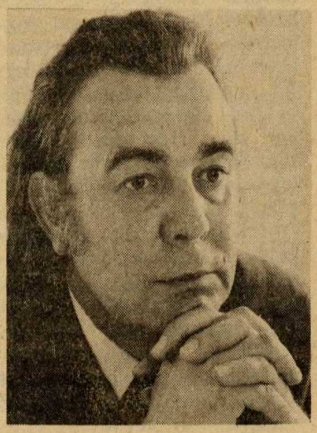
JÚNIUS
11
CSÜTÖRTÖK

Névnap: Barnabás.
A Nap kél 4.47 –, nyugszik 20.41 órakor.
A Hold kél 14.25 –, nyugszik 2.07 órakor.

Száztíz évvel ezelőtt, 1871. június 11-én volt a lázárosban a magyar munkások nagy népgyűlése és tüntető felvonulása a Párizsi Kommün eszméi melletti szolidaritásként.

Éber szemmel, füllel
FOGALMAZÁS, OH!
Ily feltűnő helyen — a címoldalon, s rögtön az újságcím alatt — bizony nagyon szemet szúr egy ilyen feltűnően rosszul szerkesztett mondat.
Közzéteszi: T. URBÁN ILONA

Küzdelem a szóval

Népszerű színészünk, *Szirtes Ádám*, a Thália Színház tagja, ez év elején a televízióban önálló filmmonológban vallott életéről, munkásságáról. Többek között megemlítette, milyen nehézségekkel küzdött főiskolás korában, mennyi gondot okozott számára a tájnyelv kötöttsége. Első kérdésemmel erről faggatom.

— Említette, hogy egy fél év haladékot kapott a főiskolán, ezalatt kellett elsajátítania a szép magyar beszédet. Kik segítették, milyen módszer szerint tanult?

— A legnagyobb gondot az jelentette, hogy a mi vidékünkön — Tápiósápon — az emberek igen gyorsan beszélnek, és a hangokat szűk szájnyílással képezik. Ezért sokáig nem lehetett érteni, hogy mit mondok. A főiskolán a beszédtechnikai órákon rengetegen voltunk, sokszor három-négy osztályt is összevontak. Érthető hát: a tanároknak nem jutott arra ideje, hogy velünk, parasztgyerekekkel külön foglalkozzon. Nagyrészt saját szorgalmamnak köszönhetem, hogy végül is, nagy nehézségek árán, boldogultam. Kollégista társaim közül Kolonics Ilona foglalkozott velem. Órák után bent maradtunk, vagy kiültünk a kollégium kertjébe, és tanultunk. Én mondtam a feladott monológot, Ilona meg javított. De hát a beszéd beidegzésen alapul, s az „átidegzés" kemény feladat Bizony, sokszor le kellett állítania, figyelmeztetni, hogy ezt nem így kell ejteni, hogy nem itt van a hangsúly. Sokat köszönhetek neki.

— Szegedi ismerősöm mesélte, hogy ha hazamegy a szülővárosába, egy fél óra sem kell hozzá, s ő is gyakrabban ejti az ö hangot. Önnél is visszatér a tájszólás otthoni földön?

— Persze, hogyne. A környezet igen könnyen visszaidézi a gyermekkori reflexeket. Sőt sokszor még, mind a mai napig, a családban is tájszóval beszélek. Amikor hazamegyek, jó érzés hallgatni az ízes magyar beszédet. Ami elkeserít, az a helytelen nyelvhasználat. Például az, hogy otthon még mindig *lássák-ot* mondanak *látják* helyett. Persze megértem őket. Így örökölték, ez idegződött beléjük. S bár a rádióban, tévében nem ezt hallják, nem tudatosodik bennük a különbség, nem veszik észre a saját hibájukat. De azért a vidéki nyelvnek van zamata. A jó paraszti elbeszélők szinte lefestik, amit mondani akarnak: sokszor már a hangsúlyozásukból is meg lehet érteni, mit éreznek, milyen élmények fűzik őket ahhoz az eseményhez, amiről beszélnek. A túlfinomult, túlzóan „szép" beszéd sterillé, sablonossá válik, abban nincs zenéje a nyelvnek.

— A színészutánpótlással kapcsolatban hiányolta, hogy kivész a paraszt-színész típus. Kik fogják eljátszani a Lúdas Matyikat, Rózsa Sándorokat? Szükség van ehhez a paraszti származásra?

— Az a színész, aki paraszt környezetben nőtt fel, másképp kezdi egy ilyen szerep megformálását, mint aki nem. Már ahogy az ostort, kapát a kezébe fogja, ahogy a csizmát felhúzza, látni, hogy ez a vérében van. A vidéki nézők nem fogadják el azokat, akik nem így csinálják. Ugyanígy van a beszéddel. Ez olyan, mint a mérleg két oldala. Ilyenre is szükség van, meg másfajtára is, hogy az egyensúly fennmaradjon. És ez most — úgy érzem — megbomlott. Van ugyan egy-két parasztgyerek, így a Tháliában is egy fiatal fiú, olyan jó elnézni őt. Csakhogy kevesen vannak. Most bekerült tanítani a főiskolára Szabó Gyula, aki szintén parasztszármazású. Ez is jó jel.

— Visszatérve az „ízes" beszédre: akadnak olyan problémák még ma is, hogy bizonyos szerepeket nem játszhat el?

— Természetesen még mindig érezni a beszédemen egy kissé a vidéki kiejtést. Talán ezért nem játszhatok el egy Csehov társasági drámában egy orosz nemest. Ezért nem kaptam ezidáig királyszerepet sem. Nagyon meglepett, amikor Kazimir Károly a Körszínház egyik produkciójában, Lope de Vega Magyarországi fenevad című darabjában, rám bízta az angol király eljátszását. Ez az első királyszerepem.

— Ha már a mánál és a szerepeknél tartunk: milyen műsorokban láthatjuk legközelebb?

— Most készült el két tévéjátékfelvételem: „A mi ügyünk" című kétrészes történet, amely egy rablóbandáról szól, és „A paraszt Hamlet", amit Gál György rendezett. És van egy önálló előadói estem, amivel járom az országot. Egy kicsit önéletrajzi összeállítás: versek, elbeszélések, és közben beszélgetek a közönséggel, mesélek az életutamról.

Győri Anna

KICSI A VILÁG

Ezzel a régi igazsággal fejezte be valamelyik vasárnap délben „Édes anyanyelvünk" c. műsorát Lőrincze Lajos, amikor — az ÉS-ben megjelent cikkem vagy inkább glosszám alapján — említette, hogy az *érzékel* szó az USA-ban is divatszó lett, *perceive* alakban; nyakra-főre használják ott is, ahol nem kéne, például a *think* (gondolni) ige — tökéletlen — helyetteseként. Nyilván nem *innen* vették át tengerentúl. S itt se odaátról. Dehát: nemcsak a *nagy* szellemek találkoznak.

Nemcsak a rossz divat terjed azonban, hanem a jó is. Azt hiszem, az argót, a szlenget — mégpedig a kifejező, a szellemes fajtáját — szintén gazdagítja a világ kicsisége. S némely esetben talán a nemzetközi érintkezés.

Itt van például ez a kifejezésünk: *fel vagyok dobva*. Viszonylag új beszédfordulat, tán huszonöt-harminc éves. Pontosan azt jelenti, mint a francia *je suis lancé*, csakhogy az sokkal, de sokkal régibb.

Magánelméletem, hogy a kifejezés nálunk a Franciaországból 1945 után meglehetősen nagy tömegben hazatelepült magyarok beszédje nyomán szivárgott be és terjedt el. Tükörfordítás — de jó és ötletes.

Hogy mennyire helytálló ez a teória, vagy éppen mennyire laikus, szakszerűtlen — döntsék el nálam illetékesebbek.

Más.

Mindenki tudja, mit jelent a *befürdik* szó. *Befürödtünk* — kb. annyi, mint alaposan megjártuk, kudarcot vallottunk. Ha nem tévedek, mintegy tizenöthúsz éve használjuk.

Ezzel kapcsolatban végképp nem merek holmi teóriával előhozakodni. Csak egy ténnyel.

Fordítok egy amerikai regényt, amelyben — egyebek között — egy nagybank hitelkártya-ágazatáról esik szó. A könyv szerint a hitelkártya-üzlet egyik sajátossága, hogy kezdetben veszteséges. Ahogy a mű szerzője szerint a bankemberek mondják — Észak-Amerikában — „we took a bath". A kifejezés a könyvben is idézőjelben szerepel. *We took a bath:* fürdőt vettünk. Más szóval: befürödtünk.

Azazhogy: befürödtek. Ők is.

Mivel semmilyen értelemben sem szeretek befürödni, a biztonság kedvéért fellapoztam a Wentworth—Flexner-féle amerikai szleng-szótár 1976-os kiadását a *bath* címszónál. És ime: *bath, take a.* To go into bankruptcy. Vagyis: csődbe jutni.

Mindig tanul az ember.

Balabán Péter

Budapest

Van nyelve az oroszlánnak!

A lánchídi csúfondáros „fölfedezés" jutott eszembe az Édes Anyanyelvünk 1. számának Pestiesen szólva című cikkének olvastán. Szerzője jó szándékkal tiltakozik az ellen, hogy újszerű, divatozó szavak, kifejezések használatakor hozzáteszik: „pestiesen szólva". A cikkben idézett szóknak, fordulatoknak — a szerző szerint — semmi közük Pesthez: úton-útfélen hallhatók, „Nemesmedvestől Battonyáig". Ez igaz. De vitatnám azt, amivel állítását nyomatékosítja: szerinte ugyanis semmi bizonyíték arra, hogy ezek a „jópofa" mondások Pesten születtek. (Én azt hiszem, a *jópofa* is pesti szülemény.) A cikkíró érvelése: „Vannak úgynevezett tájszavaink, de pesti tájszavak még a nagyon alapos Új Magyar Tájszótárban sem szerepelnek." Ez azonban érthető: a szótár forrásai a hagyományos, népnyelvi, ill. nyelvjárási tájszókat tartalmazzák. Ezek évezredes vagy több évszázados fejlemények, Budapest sajátos nyelvhasználatának felbukkanó, majd sűrűsödő és jellegzetessé váló vonásait viszont csak vagy száz év óta figyelhetjük meg. Ez esetben olyan történeti képződményről van szó, mely szinte mesterségesen, rohamos gyorsasággal jött létre, olyan ütemben, ahogy a Budapestté egyesülő három városka (Pest, Buda, Óbuda) lakossága jó félszázad alatt megtízszereződik, s 1900 után eléri a milliós, nagyvárosi lélekszámot.

A fejlődés szívóhatása az egész országra, sőt a monarchiára kiterjedt: megindult a „bevándorlás" a Duna-parti Amerikába. Csakhamar annyi ember zsúfolódott össze 200 négyzetkilométeren, mint egy 2—3 megyényi nyelvjárásterület lakossága. Beszédmódjuk persze korántsem volt egységes; ahogy azonban két-három nemzedék alatt egybeolvadt a nagy többségében német törzslakosság a beáramló magyarokkal és nemzetiségiekkel, úgy formálódott ki a szinte bábeli tarkaságból egy közös nyelvalakulat. Ez pedig nemcsak azért lett magyar, mivel Budapest Magyarország fővárosa, és éppen három nyelvjárásunk érintkezésénél fekszik; a döntő az, hogy a betelepülés során megfordult a régi arány: a magyarság került uralkodó többségbe, s magához hasonította a más nyelvűeket. A hatás persze kölcsönös volt: mi is átvettünk tőlük sok idegen elemet. Ezért érte annyi megrovás a „pesti nyelv"-et már a századfordulón, sőt tagadták létét is, de éppen a támadások bizonyították, hogy van.

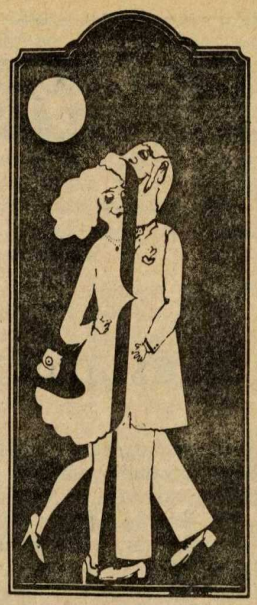
Akik viszont védelmére keltek, meglétének kétségtelen tényén kívül azzal érveltek, hogy fejlődésünk elkésettsége okozza az elítélő idegenkedést a kibontakozó újszerű, szokatlan jelenséggel szemben. Ahol a városodásnak sok évszázados múltja van, ott természetes, hogy a nagyvárosok összetömörült, sokrétű népessége a mozgalmas életforma és az eleven érintkezés folytán rég kialakította sajátos nyelvhasználatát, hisz ilyen törekvés egészen kis közösségekben is megfigyelhető. Párizs, London és más nagyvárosok „nyelvét" tanulmányok, könyvek, szótárak dolgozzák föl. Nálunk ilyen összegezés még nem született, ez is időhátrányunkat mutatja. Pedig Budapest is megteremtette a maga jellegzetes, tarka, folytonos változásban lévő — elsősorban beszélt — nyelvét, s ennek már a század elején támadtak írói is. E „nagyvárosi népnyelv" nemcsak „saját" szavaiban, kifejezéseiben és újszerű jelentéshasználatával üt el a köznyelvtől, hanem kiejtésében és bizonyos nyelvtani eszközeiben is (pl. a nyílt *e* uralma; „éneklő" hanglejtés; erős kifejező lendület; a hangsúlyok érzelmi színezettsége; eleven, lüktető beszéd; játékos képzők és rövidítések kedvelése). Az pedig természetes, hogy a nyelvhasználatot a főváros „tekintélyi" példája s az onnan kiinduló divathullámok irányítják; e kisugárzás a tömegkommunikációs és érintkezési lehetőségek jóvoltából oly széles körű, hogy a „pesti nyelv"-et szinte mindenütt beszélik, vagy legalábbis megértik, főként a fiatalok. Ezért érzi a cikk írója az ott idézett bizalmas hangulatú, divatozó szókat általános használatúnak, „közmagyar"-nak.

A nagyváros nyelvének pedig elmaradhatatlan s igen eleven hatású rétege az argó, mely különösen erős nyomot hagy az ifjúsági nyelven, s ezért sokan azonosítják e kettőt. Ez azonban éppúgy téves, mint egynek venni az argót a nagyváros nyelvével. Megértjük, ha valakinek ellenszenves az argó, s bosszantónak tartja, hogy némelyek a „pestiesen szólva" védjeggyel akarják népszerűsíteni vagy szalonképessé tenni. (E minősítés azonban lehet éppenséggel rosszallás, mentegetőzés is.) Akár tetszik azonban a Budapesten született nyelvi divat, akár nem, tudomásul kell vennünk, hogy nekünk is van nagyvárosi nyelvünk: kétmillió ember használja, tehát — némi általánosítással szólva — ez egyik legnagyobb „nyelvjárásunk". Elismerhetjük nyelvgazdagító értékeit, dicsérhetjük ötletes elevenségét, s bírálhatjuk hibáit, árnyoldalait, nyesegethetjük torz kinövéseit, de: nem tagadhatjuk ki a magyarságból.

Majoros Mihály

„Egy jóképű nyelvész sokat gondol magára!"

VISSZAMENT A HÁZASSÁG

Nincs gond — így igaz?

Hát nem így igaz, legalábbis nekem gondom van ezzel a két — járványszerűen terjedő — modorossággal. Talán a születésük pillanatában torkon lehet ragadni őket, s inteni lehet a nyelvhasználókat, ne éljenek (viszsza) velük.

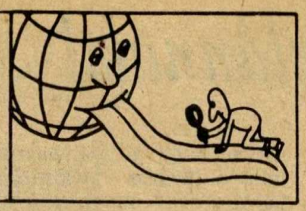
1981. VI. 1. A Rádió rokonszenves reggeli műsorvezetője háromszor is beleszőtte mondókájába: *így igaz.* Egyszer mondhatta volna így, másodszor például: *ez igaz,* harmadszor: *igaz.* Mert egyik mondatában sem arról volt szó, hogy valami így igaz, úgy (vagy amúgy) nem. Mindenütt olyan ténymegállapítások után hangzott el, amelyek igazak ugyan, de... s itt árnyaltabb kifejtése következett valaminek. A tévé népszerű „Kapcsoltam" műsorának vezetője is gyakran használja, amikor röviden napirendre tér egy helyes válasz fölött. Ő is mondhaná változatosabban: *helyes, igaz, rendben van, kitűnő, a válasz jó stb.* De mindezek helyett egyre inkább csak ezt használja: *így igaz.*

Egy időben a *problémák* uralkodtak el nyelvhasználatunkban: a *probléma* (sőt, problema) főnév unos-untalan történő emlegetése. Most a *„gond"* van terjedőben. Nem azt mondják, nincs *baj, gáz, vész* stb., hanem ezt: *„nincs gond".*

E két nyelvi jelenség túlburjánzására nem mondanám ezt. Legyen gondunk rá, hogy módjával használjuk őket!

Gőz József

NYELVÜNK VILÁGA

A biblia és a magyar nyelv

A kereszténység fölvételével a magyarság számára a biblia rendkívüli jelentőségű lett. Bár az egyház hivatalos nyelve és az egész írásbeliség Magyarországon is először latin nyelvű, mégis számos egyházi tevékenység az anyanyelven folyt. Így a közvetlen vagy közvetett bibliai hatás szinte a honfoglalás utáni időktől fogva utat talált a magyar nyelv szó- és szóláskészletébe. A kódexek korában pedig már a biblia számos könyvét lefordították.

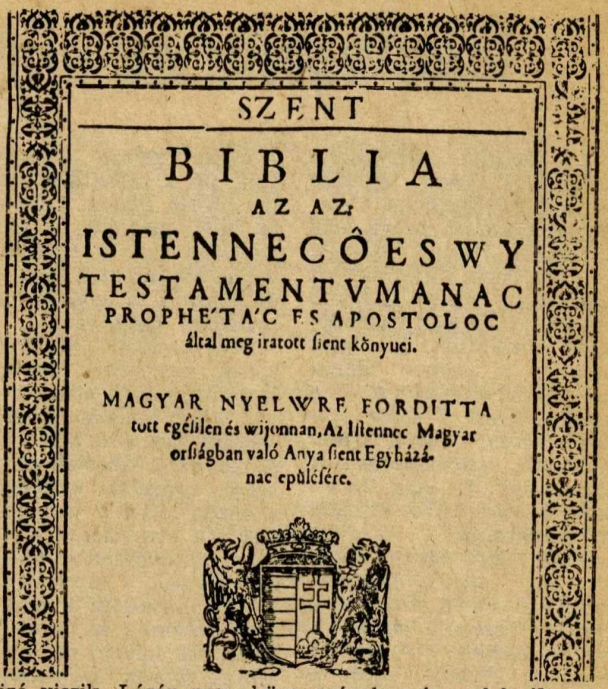
A biblia ismeretét, hatását a reformáció jóval tovább növelte. Tanai, szövege heves vallási-társadalmi mozgalmak középpontjába kerültek. A könyvnyomtatás feltalálása, az iskoláztatás fejlődése révén pedig sokkal könnyebben hozzáférhetővé lett. A XVI. század harmincas éveitől magyarul is egyre-másra nyomtatják ki a biblia kisebb-nagyobb részeit, köztük a teljes magyar nyelvű újszövetséget (Komjáti Benedek, Sylvester János, Pesti Gábor, Heltai Gáspár és mások átültetései).

A három részre szakadt ország viszonyai magyarázzák, hogy a teljes biblia magyarra fordítására egészen a XVI. század végéig nem került sor. Károlyi Gáspár gönci esperes vezetésével egy kis közösségnek néhány főúri pártfogótól támogatva ekkor sikerült ezt a nagy munkát véghezvinnie, s 1590-ben Vizsolyban kinyomatnia. A vizsolyi biblia — Németh László szavaival — főleg a reformátusság körében egyre mélyebbre hatolt „tudósok, urak és nép rétegeibe... S a szószékről lenyúlt a mindennapok szóhasználatába s az egyszerűbb emberek képzetkincsébe is. Száz kiadásában egyre mélyebb gyökeret eresztett belénk, s odakerült parasztapáink almáriomára s nagyanyánk pápaszemtokja alá." Az eredeti Károlyi-fordítás nyelvileg nem emelkedik ki a korabeli irodalomból. Azáltal azonban, hogy a teljes bibliát elsőként közvetítette, s a hibákat általában fokozatosan kiküszöbölő, az erényeit pedig megtartó javított kiadásai máig használatosak, a magyar műveltségre, irodalomra és nyelvre bármilyen más könyvnél nagyobb hatással volt.

Annak a megállapítása, hogy a Károlyi-biblia nyelve, stílusa esetenként hogyan épült be az irodalmi művekbe, valamint a beszélt nyelvbe, még jórészt a jövő feladata. Úgy látszik, hogy a biblikus stílus sokszor szinte a régivel egyenlő. A biblia ugyanis az egyetlen olyan folyamatosan használt könyv, fordítás, amely modernizált változataiban is megőrizte a stílus bizonyos régiségét. Ez nyomot hagyott az egyházi nyelven, az újabb szépirodalomban pedig egyfajta stíluselemmé lett. Amikor Pál apostolnak Timóteushoz írt levele nyomán egy verscímében Ady azt írja, hogy „A harcunkat megharcoltuk", vagy amikor Babits a „Jónás könyvé"-ben bibliai hangot üt meg („Monda az Úr Jónásnak: »Kelj fel és menj/ Ninivébe, kiálts a Város ellen!«"), a mondandónak archaikus, ünnepélyes színezetet ad.

A biblia nyelvi befolyása kétségtelenül a szó- és szóláskincs terén a legerősebb. Csűry Bálint 1940-ben publikálta református szülőfalujának, a szamosháti Egrinek azokat a szavait, neveit, szólásait és közmondásait, amelyek a Károlyi-bibliából erednek. Ezeket — egy-két más vidékről valóval kiegészítve — vagy száz szócikkben és másfélszáz szótári egységben közölte. S nyilván Csűry gyűjtése sem teljes. Legelső példája már legkorábbi szövegemlékünkből, a XII. századi „Halotti Beszéd"-ből ismerős: *ekűdelek Ábrahám kebelibe* 'elhúzom a nótádat, eloltom a gyertyádat'. A kifejezés Lukács evangéliumára megy vissza, amely szerint Lázárt, a megvetett koldust holta után az angyalok Ábrahám ősatya kebelére, az üdvözülendők közé viszik. Lázár neve különben köznevesült is, a szegény, nyomorult koldust értik rajta: „Édes fijam, be nagy *lázár* lettél ezen a világonn!" Az *égbekiáltó vétek* szószerkezet és maga az *égbekiáltó* melléknév meg például Mózes első könyvével függ össze. A testvérét, Ábelt irigységből megölő Kainnak mondja Isten: „A te atyádfiának vére kiált énhozzám a földről." Kainnak a nevéből lett *kaján* szavunk. Ennek első, 1621-ből való adata világosan mutatja az eredetet: *Kaján, Kajon:* Invidus ut Cain 'irigy, mint Kain'. Egy közösség legfiatalabb tagja azért lehet annak *benjáminja*, mert Jákób fiai között Benjámin volt a legfiatalabb. A nagyon idős embert pedig a biblia szerint 969 évig élt Methusélah után nevezzük — magyarosan — *matuzsálem*-nak. A héber *gyehenna* 'pokol' szó a magyarba is ebben az értelemben került át. A népnyelvben azonban van 'gazember' jelentése is *(vén gyehenna)*, Szatmárnémetiben pedig azt a városrészt hívták így, ahol a bordélyház volt. Utóneveinknek egy igen jelentős része ugyancsak a bibliából származik: *Ádám, András, Áron, János, József, Péter, Tamás; Anna, Éva, Judit, Mária, Magdolna, Sára* stb.

Egy-egy bibliai szót vagy fordulatot a magyar nyelv néha többszörösen is *a saját képére formál* (ez is bibliai kifejezés). Sisera kanaáni hadvezér volt, akit a zsidók végül megvertek. *Siserahad* szavunk azért jelenthet zajosan tóduló embertömeget, gyermeksereget is, mert a magyarban Sisera nevét zajongást kifejező hangutánzó jellegűnek érezték. Majd a szónak más alakváltozatait is létrehozták: *siserehad, zsizserehad, zsizserahad* stb.

SZENT

BIBLIA

AZ AZ:

ISTENNECÔESWY

TESTAMENTVMANAC

PROPHE'TA'C ES APOSTOLOC

által meg iratott ſient könyuei.

MAGYAR NYELWRE FORDITTA

tott egéſſlen és wijonnan, Az Iſtennec Magyar

orſiágban való Anya ſient Egyházá-

nac épüléſére.

Szólásaink közt szintén igen sok a bibliai eredetű: *bábeli zűrzavar; kő kövön nem marad; mossa kezeit; őrzi, mint a szeme fényét; pusztába kiáltott szó; salamoni ítélet* stb. Ugyanez a helyzet a közmondásokkal. *Az aki keres, talál; aki másnak vermet ás, maga esik bele; ki mint vet, úgy arat; senki sem próféta a maga hazájában* és sok más a bibliára megy vissza. Békés István közel háromszáz, a bibliából származó szállóigét, kifejezést számolt össze (pl. *Legyen világosság!*).

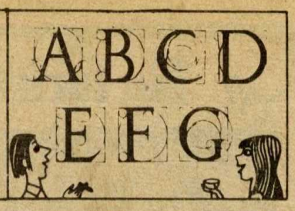
Megjegyzem még, hogy jónéhány, a bibliával összefüggő szó, kifejezés biztosan idegen nyelvből került a magyarba. Az *ádámkosztüm* és a *bűnbak* például németből való fordítás.

Noha a biblia magyarításai közül a Károlyi-átültetésnek volt messze a legnagyobb jelentősége, nyelvünk bibliai elemei nem mind ebből s nem mind ennek első kiadásából származnak. Többnek Káldi György katolikus fordítása, a latin nyelvű Vulgata vagy Szenczi Molnár Albert zsoltárfordítása a forrásai. A biblia használatának erős csökkenésével a köztudat ma sok szóról és kifejezésről nem is tartja számon, hogy a bibliából ered.

A viszolyi biblia nyelvi, irodalmi, nyomdatörténeti vizsgálatára nagy szükség lenne. Ezért is örömmel nyugtázzuk 1981-ben megjelent hasonmás-kiadását, amelyet az Európa Kiadó Magyar Helikon osztálya tett közzé.

A. Molnár Ferenc

STÍLUSOSAN, HATÁSOSAN

Hogy köszönjünk a nőknek?

Mint a népszokások legtöbbjének, a köszönésnek a gyökerei is az ősi hiedelmek világába nyúlnak vissza.

A termelőerők és a munkamegosztás fejlődése már az ősközösségben egyenlőtlenséget alakított ki az emberek között. Az erősebbeket, hatalmasabbakat, ügyesebbeket a többiek ugyanolyan félelemmel és tisztelettel kezdték övezni, mint a természetfölötti, képzelt szellemeket. Ezt a félelmet és tiszteletet elsősorban maguk a kiemelkedők igyekeztek táplálni, sőt megkövetelni. A köszönés ősi formája így a mély megalázkodás kifejezése volt, amely gyakran teljes földre borulásból állott. Csak később enyhült térdeléssé, majd a máig szokásos meghajlássá. A megalázkodó tiszteletadás csökevényes emléke a felszabadulás előtt általánosan használt *alázatos szolgája* köszönés is. Persze ez is csupán egyike azoknak a köszönésformáknak, amelyek a társadalom változásával a köszönő kifejezések széles skálájává nőttek.

A magyar köszönési formáknak mai (és régebbi) sokfélesége elsősorban a nemek szerinti megoszlásban tekinthető át. A nőknek szóló köszönések különösen tarka és erősen hullámzó képet mutatnak. Jellegzetes példa erre a *kezét csókolom* formula használata.

Ez a köszönésforma éppen úgy, mint a kézcsók, minden bizonnyal spanyol eredetű. Eleinte csak az uralkodónak kijáró udvariassági ceremónia része volt. Később vált általánossá (vö. Kertész Manó, Szállok az Úrnak. É. n. [1933.] 203—7). A kézcsók első nyoma Magyarországon 1653-ban bukkan fel, amikoris a költő Zrínyi Miklós követe így fordul II. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez: „Az én kegyelmes uram, Zrínyi Miklós, nagyságod alázatos szolgája, küldött engem nagyságodhoz, hogy az nagyságod fejedelmi kezét ő nagysága képiben alázatosan megcsókoljam." (Széchy Károly, Gr. Zrínyi Miklós, III, 252.).

A *kezét csókolom* mint köszönési forma a 18. sz. közepén jelent meg (első adata 1749-ből), és a mai napig él, de használati értéke és szerepe változó. A 20. sz. első felében, a felszabadulásig igen elterjedt volt, egyrészt mint gyermekeknek felnőtteket üdvözlő formulája (nőkkel szemben általánosan, férfiakkal szemben inkább csak rokoni, baráti körben), másrészt mint férfiaknak nőismerőseiket üdvözlő kifejezése; de csak a társadalmilag egyenrangú vagy magasabb helyzetű személyeknek kijáróan. Ezért érthető, hogy a felszabadulás utáni demokratikus törekvések hevesen ellenezték és elítélték.

Hogy milyen okok és körülmények játszanak közre egy-egy köszönési forma létrejöttében vagy elhalásában, az olykor kézzelfoghatóan világos, máskor teljességgel rejtélyes. Ilyen titkos fátyol borítja a *kezét csókolom* életének szívósságát is. Tény, hogy a hatvanas évek táján a *kezét csókolom* mint gyakori köszönésforma ismét lábra kapott, s azóta is töretlenül éli másodvirágzási korszakát. Valami különbség azért van a mai és a két világháború közötti *kezét csókolom* között. Leomlott vagy legalábbis leomlóban van az a merev válaszfal, mely ezt az üdvözlési formát elzárta a társadalmilag, foglalkozás szempontjából alacsonyabb helyzetű nők előtt. Ma már egyre gyakoribb (ha még nem általános is) a házfelügyelő-, takarítónőket, konyhai alkalmazottakat stb. is megillető *kezét csókolom*. Vagyis ez a köszönésmód megindult az egészségesebb, demokratikusabb fejlődés útján, s kívánatos is, hogy ebben az irányban haladjon.

Ha a nőknek (kb. 16—18 éves koruktól fölfelé) a férfiak részéről kijáró köszönésként a *kezét csókolom* ennyire uralkodóvá lett, úgy tetszik, nem érdemes ellene hadakozni és erőltetni a másféle (pl. napszakos *jó reggelt, jó napot* stb. *kívánok*) köszönő kifejezéseket.

Még egy szót a *kezét csókolom* nyelvi formájáról, hangsorának alakulásáról! A *kezét csókolom* forma a köznyelvben ritkán hangzik el; inkább csak írásban vagy a tiszteletet hangsúlyozó, választékos megnyilatkozásban él. Sokkal elterjedtebb a *kezit csókolom (keziccsókolom)* forma. S egyre terjed bizalmasabb ismerősök, barátok körében és főleg fiatalok részéről a rövidebb *csókolom*. (Vitatható, de itt mellékes kérdés, hogy ez utóbbi a *kezét csókolom* rövidítéséből, a tegező *csókollak* magázásra fordításából vagy más analógiából stb. jött-e létre.) Egyéb nyelvi változatok, mint a *csókolom; csókdosom a kezét, kacsóját; kisztihand; kézcsókom;* stb. ma már csak szórványosan, egyénieskedő, hangulatkeltő szándékkal fordulnak elő.

A férfiak nőknek szóló köszönésmódjában egyeduralomra törő *kezét csókolom (keziccsókolom)* mellett más kifejezések alig jönnek szóba. Legfeljebb a búcsúzáskor, távozáskor használt *viszontlátásra* vívhat ki magának általános érvényű rangot.

Visszaszorultak a nőkkel szemben használt napszakos köszönések is. Vannak ugyan, akik merev következetességgel kitartanak mellettük (talán az egyenrangúságnak bizonytalan indítékú hangsúlyozásával). De a nők részéről ez a törekvés ritkán talál rokonszenvet sugárzó megértésre.

Nem teljesen problémamentes a nőknek egymás közötti köszönésmódja. Tegező viszonyban a *csókollak, puszillak* (vagy röviden: *csók, puszi), szia* (a *szervusz*-t inkább csak idősebbek mondják fiataloknak); magázásban a *csókolom, üdvözlöm,* idősebbeknek a *keziccsókolom,* valamint a napszakos köszönések — főleg társadalmilag lefele — használatosak; olykor-olykor az idétlen *pá* is elhangzik.

A köszönés az egykori kényszerű megalázkodás helyett ma az embertársunk iránti megbecsülésnek, önkéntes tiszteletnek, jóindulatnak a kifejezője. Ezt a köszönés minden formájában éreznünk és éreztetnünk kell. Ezért, ha a címbeli *Hogy köszönjünk a nőknek?* kérdésre egy szóval akarnék válaszolni, azt mondanám: udvariasan.

Benkő László

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

TÖPRENGÉSEK

Veress Olga, az újlétai Általános Iskola 12 éves tanulója a Hajdú-bihari Napló böngészése közben az alábbi „csemegére" bukkant:

Jól szerepelt a Alföldi Nyomda

(1981. VIII. 11.)

A Hajdú-bihari Napló szerkesztőségében vajon miért nem tudják, amit — reméljük! — minden kisdiák is tud? Vagyis azt, hogy a magánhangzóval kezdődő intézménynevek előtt csak *az* alakú határozott névelő állhat!

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

NÉPSZA

1981. július 23., csütörtök AZ MSZMP KÖZP

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa tűzszünetre szólít fel Libanonban

Töprengtem: a BT valóban Libanonba költözött volna...?

Legjobb tudomásunk szerint nem!

Beküldte: dr. Vashegyi Endre. 8127 Aba

Közzéteszi: **U. I.**

„Jöttelek meglátogatni"

A tárgyas igeragozás kiterjedése

A magyar nyelv egyik jellemző sajátosságaként szoktuk számon tartani a tárgyas igeragozást. Alakjai között találunk egy rendkívüli sűrítésre képeset. Megjelenésének az a feltétele, hogy az alany egyes szám első személyű, a tárgy pedig egyes vagy többes második személyű legyen. Ez a *-lak, -lek* ragos igealak, pl. *ismerlek, várlak*, s azért jellemeztük úgy, hogy rendkívüli sűrítésre képes, mert a tárgynak nemcsak határozott, hanem második személyű voltát is jelzi. E rag csak igéken fordul elő, főnévi igenevekhez nem kapcsolódik, bár tudjuk, hogy a főnévi igenévnek is van személyragozása. Ez azonban nem követi az ige kétféle ragozását, egyébként is inkább a névszói: a birtokos személyragozásra hasonlít. Ezért nincs *várnalak-, néznelek*-féle személyragos alakja a *várni, kérni* stb. igeneveknek. Olykor mégis találkozunk ilyen mondatokkal: *Meg kell kérnelek.* Szabó Magdától is idéz Lőrincze Lajos (Édes anyanyelvünk. Bp., 1961. 380) ilyen mondatot: „Úgy éreztem, *szeretnelek kell.*" Régi nyelvtaníróinktól szintén említ hasonló példákat.

Az a kérdés, miért szokatlanok, miért látszanak szabálytalanoknak ezek az alakulatok, és mi hozta létre őket.

Szokatlanságuk okát már az imént érintettük, de hogy jobban megérthessük, vegyük szemügyre a főnévi igenév természetét!

Az igenév — nemcsak a magyarban, más nyelvekben is — kétarcú nyelvi jelenség. A magyar igenév megmutatja igei származását azáltal, hogy — az igéhez hasonlóan — bővíthető határozóval, sőt — tárgyas igei alapszó esetében — tárggyal is. Mondhatjuk ezt: *A vendégeket nagyon várom.* Ugyanezek a bővítmények megmaradhatnak akkor is, ha igenév áll a ragozott igealak helyén: *a vendégeket nagyon várni.*

Tehát a főnévi igenévnek is lehet tárgya, ez a tárgy pedig vagy határozott, vagy határozatlan — éppúgy, mint az ige mellett álló —, és befolyásolja a mondatban főléje rendelt igei állítmány ragozási formáját. Lássunk egy példát! *A vendégeket nagyon szoktad várni.* Itt a *szoktad* ige azért mutat tárgyas ragozást, mert a *várni* főnévi igenévnek határozott tárgya van: *A vendégeket várni szoktad.* Ha határozatlan volna a tárgy — például itt elhagynánk a határozott névelőt —, így alakulna a mondat: *Vendégeket szoktál várni.* A *várni* igenév alakja nem változott, az igei állítmányé igen.

Előfordul, hogy az igei állítmány tárgyatlan ige, a mellette álló igenévnek viszont saját határozott tárgya van. Így például tárggyal bővített főnévi igenév gyakran található a *kell* ige mellett, de a *kell* nem ragozható tárgyasan, csak alanyi ragozása van. Maga nem képes hát utalni a mellette — egyébként is a mondat alanyaként szereplő — főnévi igenév saját tárgyi bővítményének határozottságára. Nincs tehát különbség a *kell* igén ilyenféle mondatpárokban: *Könyvet kell olvasni(a). — A könyvedet kell olvasni(a).* Némi jele mégis megmutatkozik egy bizonyos különbségtételnek, mert a határozott tárgy megkülönböztetésének igénye eleven hatóerő ma is nyelvünkben. Ezért jöhetnek létre ilyen mondatok: *Szeretnelek kell.*

Ehhez hasonló az, amikor egy tárgyatlan ige maga veszi fel a kérdéses tárgyas személyragot, a főnévi igenév odaérthető, második személyű tárgyára utaló szándékkal: *Jöttelek meglátogatni* (ti. *téged*).

Kérdésünkre, miért szokatlanok ezek az adatok, a válasz: mert olyan esetekben használunk *-lak, -lek* ragot, amelyekben igeragozási meg igenévragozási rendszerünk ma általában nem szokott. Ennek fő oka — azon túl, hogy tárgyatlan ige az állítmány — az, hogy az igenév vagy az igeneves szerkezet nem tárgyként, hanem alanyként, illetve a *jöttelek meglátogatni* mondatban célhatározóként csatlakozik az igei állítmányhoz.

Hogy miért nem helytelenítjük mégsem, hogy miért vette védelmébe már Lőrincze Lajos is idézett cikkében ezeket a kifejezéseket, annak pedig az az oka, hogy olyan igényt elégít ki az ilyen *-lak, -lek ragos* forma, amelynek gyökerei mélyre nyúlnak nyelvünk történetében, és a mondanivaló árnyaltabb kifejezését, a határozott tárgy pontosabb megkülönböztetését szolgálják.

Velcsov Mártonné

Ne turistaszemmel!

Magyar—orosz szakos tanárnő, az újpalotai Lila iskola úttörőcsapatának vezetője.

A Lila iskola is tudatos választás volt. Ez az az iskola, amelynek épületét annyit szidják — még egy négyzetméter se jut egy gyerekre, de ez az, amelyben a 100 fős pedagógus igazi kollektívaként dolgozik együtt, ahol 53 fős a pedagógus KISZ-alapszervezet, ahol a diákönkormányzat, az önálló döntés és felelősség, a demokrácia alkalmazására nevelés nem csak jelszó.

Könnyű neki, hiszen *100 fős pedagógus!*

T. Urbán Ilona

Guszkova Antonyina:

A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a mai magyar nyelvben

AKADÉMIAI, 1981.

A tanulmány érdekessége, hogy szerzője szovjet ösztöndíjas aspiránsként tanulmányozta a mai magyar megszólításformákat, a társas érintkezés, a társadalmi kapcsolatteremtés legjellegzetesebb nyelvi alakjait. E kutatómunka a szakirodalom felhasználásán túl a szerző saját gyűjtésére is épül. Forrásanyaga: az irodalmi és köznyelv; mai szépirodalmi művek beszélt nyelvi része, a rádióban, televízióban elhangzó beszélgetések, élőnyelvi gyűjtések és egy kérdőíves fölmérés.

Megismerteti a könyv olvasóit az udvariassági fordulatok és megszólítások rövid történetével, kiemelve a személyes névmások szerepét. A magyarban — mint más nyelvekben is — a második személy használata, vagyis a tegezés a régibb, a magázás pedig újabb kori fejlemény, de csírái már a XVI. századba nyúlnak vissza. Ettől kezdve régi megszólítási formáinkat, a *tekegyelmed*-et, a *nagyságod*-at, a *kegyed*-et egyre inkább felváltotta az *úr* és az *asszony* s az utána álló harmadik személyű igealak. A *maga kegyelmed*-ből önállósult a *maga*, s később Széchenyi elterjesztette a nagyobb tisztelet kifejezésére alkalmasabbnak vélt *ön*-t. A történeti vázlat után olvashatunk a magázás, illetve önözés és a tegezés mai helyzetéről, s az ezzel kapcsolatos nehézségekről.

Áttekintést kapunk a megszólításoknak a foglalkozásra, társadalmi helyzetre stb. utaló másik nagy csoportjáról. Hosszan foglalkozik a szerző a munkahelyhez, munkakörhöz kapcsolódó formákkal és nemek szerinti változataikkal. Az *elvtárs, kartárs, szaktárs, kolléga, főnök, mester, mérnök, igazgató* stb. tartozik ide. Külön szól a *-nő* utótagú formákról, az *asszony*, a *hölgy*, az *elvtársnő*, a *bácsi* és a *néni*, az *úr* sokszor még vitatott mai szerepéről, valamint a megszólítást helyettesítő, illetve elkerülő kifejezésekről (*kérem, legyen szíves, szíveskedjék* stb.). Önálló fejezetben összegzi a rokonok, a fiatalok, az idősek, a férfiak és a nők között szokásos megszólítási módokat.

Gazdagítja és érdekessé teszi a kötetet a más nyelvekkel — főként orosszal és némettel — való egybevetés. Az irodalomjegyzék pedig további tájékozódást nyújt a téma iránt érdeklődőnek.

Heltainé Nagy Erzsébet

NYELV ÉS ISKOLA

TÁBORI FÉNYKÉPEK

Képek vannak előttem. Fényképek, melyek régmúlt és egészen közeli nyarak emlékét őrzik. Kerekre tágult gyermekszemek, mosolygó arcok, integetésre emelt kezek...

— Zsuzsa! Jövőre újra találkozunk!

A nyár számomra mindig új feladatokat, új élményeket ígér. Az anyanyelvi táborok már tizedik éve működnek az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének rendezésében. Ebben a munkában vállalok részt én is, több kartársammal együtt.

Sokszor eszembe jut az első év, amikor tizenkét tanítványommal „elfoglaltuk, meghódítottuk" a Balatont. Többségük akkor járt először Magyarországon. A találkozás első perceiben kíváncsian méregettük egymást. Aztán egyre bátrabban szóltak a kérdések:

— Viszel hová?

— Lenni hal?

— Túróstészta kér! Vanni?

Bubik Laci térdére simította Magyarország térképét:

— Apukám Debrecen.

Kovács Péter hevesen kikapta kezéből, és izgatottan kiáltotta:

— Misolc! Misolc!

Péter édesanyja ugyanis Miskolcon született. Innen ment ki az Egyesült Államokba, és Péter már csak az ő elbeszéléseiből ismerte ezt a várost, a régi külvárosi iskolát, az Avast.

A tábor, ott Zamárdiban, hamar megnyerte tetszésüket. Könnyen megbarátkoztak magyarországi társaikkal, és már az első délután izgalmas foci-csatát vívtak. Nem keseredtek el azonban akkor sem, amikor leültek a magyar nyelvű könyvek, képesfüzetek mellé, hogy megismerkedjenek a magyar szavak világával. Sok szó és kifejezés ismerős volt számukra, csak a helyes kiejtést kellett gyakorolni. Szerették hallgatni a népmeséket, és örömmel tanulták a népdalokat, mondókákat. Szókincsük gyarapodott, kifejezőkészségük fejlődött.

Hosszú évek teltek el azóta. Bubik Laci már a Sárospataki Nyári Kollégium diákja lett, de még ma is emlékszik az első magyarországi napokra, emlékszik az első balatoni nyárra. Évek teltek el, és minden évben új tapasztalatokkal gyarapodtunk.

TESTNEVELÉS A NYELVTANULÁS SZOLGÁLATÁBAN
(A szerző felv.)

Tanári munkaközösségünk, amely a nyelvi táborok oktató-nevelő munkáját végzi, egyre jobb és eredményesebb módszereket dolgoz ki annak érdekében, hogy gazdagodjék a kéthetes táborozásra érkező külföldi gyerekek magyar nyelvtudása. A foglalkozások hangulatos, érdekes megszervezésére törekszünk. Szerepet kap a képes szókártya, betűkártya, a képes feladatlap, és több olyan munkafüzet és nyelvkönyv is készült az évek során, amely gyarapítja Magyarországról szóló ismereteiket.

Séták és kirándulások bővítik a sort. Kiváló alkalmat nyújtanak a szókincs fejlesztésére, az új ismeretek gyakorlására. Lőrinc és Péter például ott, a palacsintás pultja előtt gyakorolta, hogy nem a „palacsinta kér", hanem a „palacsintát kérek" a helyes kifejezésmód. Nagy gondot fordítanak arra, hogy beszédük, kifejezésük ne térjen el a magyarországi társaikétől, és nem örülnek, ha itt-ott megszólítják őket:

— Te nem vagy magyar?

Képeim közül a legfrissebb az idei nyáron készült, a IV. Anyanyelvi Konferencián. Sass Marci magasra emelt kezét látom.

— Mást énekeljünk! Hej, Vargáné... Azt!

Felszabadultan, vidáman dolgoztak a bemutató tanítás során. A nagyszámú hallgatóság érdeklődéssel figyelte, hogy milyen ügyesen foglalják mondatba a ragos kifejezéseket a haladó csoport tagjai, és milyen tisztán ejtik a napszakoknak megfelelő köszöntési formákat a kezdő csoportban dolgozó gyerekek.

A játékos tornagyakorlatokat a két csoport közösen végezte. Most ők irányították az óra menetét. Olyan feladatokat oldottunk meg, amelyeket meg tudtak nevezni magyarul is.

— Karokat fel!

— Karkörzés előre!

Általános derültséget keltett, amikor ők vezényeltek, és én tornáztam. A terpeszállásig még csak eljutottunk, de tovább nem terjedt a tudomány.

— Mit csináljak? — kérdeztem én. Egy pillanatig teljes csend, majd Kazella Peti felkiáltott:

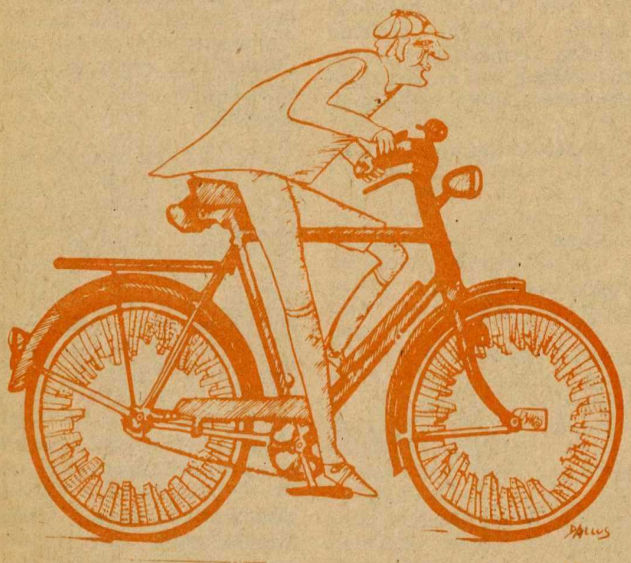
— Maradj így!

Rendezgetem a képeket. Sok szép élmény, kedves emlék gyűlt össze az évek során. A legkedvesebb talán az, amikor a gyerek már az első nap után úgy szól hozzánk, mintha mindig ismertük volna egymást. Amikor tört magyarsággal, rosszul, hibásan, de magyarul tájékoztat mindarról, ami vele történt. Amikor néhány napra is, de sikerül pótolni a MAMÁT, amikor lázasan, betegen Jóska bácsit, Márta nénit hívja, amikor titokban magyar verset tanul, hogy meglepjen bennünket...

Ezeket a szép és szívszorító élményeket tetőzi, amikor a szülő köszönetet mond, barátnak és partnernek tekint ebben a csodálatosan szép munkában.

Molnár Gyuláné
Budapest

SPORTNYELV

Kilométerek vannak a lábában

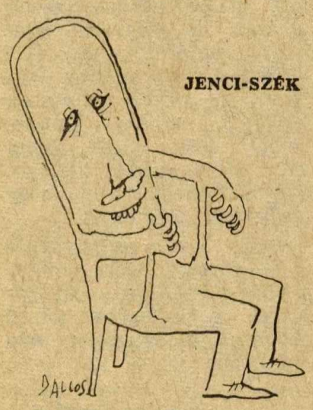
NEVEK VILÁGA

Bútornevek

Az utóbbi időben örvendetesen nőtt a magyar bútorok választéka. A gyárak nemcsak tetszetős külsejű, jól használható bútorok gyártásával, hanem érdekes, vonzó nevek adásával is igyekeznek nyereségesebbé tenni termelésüket.

A nemrég megjelent bútorkatalógus nemcsak ülőgarnitúrák és szekrénysorok gazdag választékát kínálja, hanem a márkanévadás szokásairól is képet ad. A katalógusban bemutatott bútorok leggyakrabban női nevet viselnek. Ez a névadási tendencia is azt a tényt igazolja, hogy még ma is a nők szerepe a legfontosabb a családi légkör kialakításában, az otthonteremtésben, ők „a családi tűzhely őrzői". A bútornevek jól tükrözik a magyarországi keresztnévdivatot is. Az utóbbi évek legnépszerűbb nevei itt is megtalálhatók, nemritkán becézett alakjukban. Az *Andi, Ági, Edit, Évi, Kriszta, Marika, Teca* gyakori nevek, jólismert hangzásukkal meghitté teszik a még kicsit idegen, boltszagú széket, ágyat, szekrényt. Míg ezek a jólismert nevek általában egyszerűbb bútordarabot jelölnek, a díszesebb, drágább, „luxuskivitelű" szekrénysorok, garnitúrák szokatlanabb, ritkább neveket viselnek. Az *Agáta, Diána, Izolda, Luca, Mirjam, Nikoletta, Ramóna, Regina, Tekla* garnitúrák, szekrénysorok már a közízléstől „előkelőnek" érzett nevükkel is azt az érzést kelthetik a vásárlóban, hogy a bútor megszerzésével maga is egy igényesebb, rangosabb életforma részesévé vált.

JENCI-SZÉK

A ritka név az egzotikum varázsával ruházza fel a néha nagyon is józan, fantáziátlan bútoregyüttest. A *Karin* étkezősarok és a *Fatime* jó névválasztás, az északi tisztaság és a keleti kényelem képzetét kelthetik a bútor vásárlójában.

Nem örülünk viszont annak, hogy a ritka, külföldi nevek idegenes, sőt következetlen helyesírással kerülnek rá a bútorra. A *Babette, Nelly, Peggy* helyesírás fölösleges idegenszerűség, az első kettő az Utónévkönyvben is szerepel magyaros helyesírással, a harmadikat is lehetett volna *i*-vel írni. A *Polette* név öszvér írásmódja figyelmeztet is az idegenszerű írásmód veszélyére, arra, hogy sokszor nem következetesek alkalmazásában. Az eredeti francia helyesírás szerint *Paulette* lett volna a helyes, magyarosan *Polettnek* kellett volna írni, ahogy az Utónévkönyv is teszi, a köztes megoldás elfogadhatatlan.

Férfinévvel ritkábban találkozunk a bútorkatalógusban. Az *Áron, Árpád, Balázs, Dávid, Hunor, Titusz, Zsigmond* nevek a közízlés által szépnek tartott férfinevek csoportjába tartoznak, a *Balázs* nagyon népszerű is, a *Hunor* pedig éppen az utóbbi évek magyaros névdivatja következtében vált népszerűbbé. Fölösleges idegenszerűség a *Freddy* angol írásmódja, találtam egyébként a katalógusban *Frédi* alakot is.

Viszonylag ritkán fordul elő, hogy ismert személyiségről nevezzenek el bútort. Csak két ilyen névadási formával találkoztam, a francia énekesnő nevét viselő *Dalida*, illetve az orosz zeneszerzőről elnevezett *Borodin* garnitúrák esetében. Ez utóbbinál a nyugati íráskép az előkelőséget fokozni látszik.

Szívesen neveznek el mitológiai személyekről, irodalmi hősökről is bútorokat. Az *Adonisz, Apolló, Herkules* garnitúrák nevei férfias erőt és szépséget, az *Izisz* és *Sába* franciaágy, a *Sellő* szekrénysor, a *Salome, Szirén, Vénusz* garnitúra elnevezései női bájt és kellemet sugároznak a bútorokra. Ezek a nevek sokat ígérnek a vevőknek, és sokra kötelezik a gyárat, hiszen milyen komikus lehetne például, ha egy *Herkules* szék összeroskadna a vendég vagy a házigazda súlya alatt.

Vannak kevéssé szerencsés ötletek ebben a csoportban is. A tragikus sorsú *Gildá*-ról profán dolog volt széket elnevezni, nem sokkal jobb névadó a *Faun* sem. A *Jágó* garnitúra pedig óhatatlanul azt juttatja az ember eszébe, hogy egy ilyen kényelmes fotelben milyen jól lehet intrikákat szövögetni, mint ahogyan a neves névadó is tette.

Huszár Ágnes

Leica, repró...

A diafilmgyártás hazánkban meglehetősen fiatal. Éppen ebben az évben ünnepli negyedszázados fennállását. Így jellegzetes szakszavai is fiatalok. S az is természetes, hogy a rokon szakmák, főképpen a fényképezés, a filmezés szakszavai itt is ismeretesek. Ez rendben is van, csakhogy a diafilmgyártás — jellegénél fogva — más jelentésben használja a szakszavakat. Mi most kizárólag az idegen eredetűekkel foglalkozunk.

A címünkben szereplő első szó tulajdonképpen mozaikszó, és még csak nem is nyelvünkben alakult ki, hanem a németben, mi közvetlenül onnan vettük át. A *Leitz* (egy optikai cég neve) és a *Camera* szó összerántásából keletkezett. A filmméretre vonatkozik; közérthetőbb nyelven: pontosan kétszerese egy normál kockának, azaz nyolc *perforációs* filmkocka. A *reprodukálás* e szakmában a gyártást jelenti, azt a munkafolyamatot, amely az anyag lefényképezésétől a sokszorosításig tart. Ma már *Color-techniká*-val (színes technika) történik mindez. Természetesen a reprodukálásig (a szakzsargonban: *reprózás*-ig) még számos *munkafázis* van. Egy-egy irodalmi alkotás *adaptációja* nem egyéb, mint a diafilmre való alkalmazás. Ebből következik, hogy a *lektorálás*nak (szakértői véleménynek) kell eldöntenie, hogy a forgatókönyv alkalmas-e erre. Ezután következhet a *montálás (montírozás)*; ez nagyjából a kép és a szöveg „összevágására" vonatkozik, olykor magukat a képeket is lehet (sőt: kell) *montálni*, főként a *dokumentum* jellegű filmek esetében. Ha ezt elvégeztük, a *kasírozás* jön, azaz keménypapírra kell ragasztani a képet és szöveget; majd *lakkozni* kell, tehát a reprodukálásra alkalmassá tesszük ezzel a rögzítéssel. Ha nemcsak *normál*-, hanem *leica*-változat is készül, akkor a már előkészített anyagot *maszkolni* kell: ez rendszerint a szöveg letakarására vonatkozik. Az *impresszum* (az író, rajzoló, szerkesztő, szakértő, lektor nevét feltüntető kocka) sem hiányzik a filmekről. A *diapozitív*, a *dianegatív* a beszédben inkább *diapoz*. illetve *dianega*. Ha a felvételek elkészültek, lehet csinálni alkalmanként *dupnegatívot (dupnegát)* vagy *duppozitívot (duppozt)*: másodnegatívot, illetve másodpozitívot.

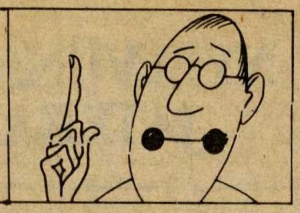
Még egy szót kívánok említeni, annál is inkább, mert ez még nem szerepel az Idegen szavak és kifejezések szótárában: *diaporáma*. Három szó volt a „szülője": *dia*film + *pozitív* (film) + pano*ráma*film. *Diaporámázás*-kor két géppel kell vetíteni egy vászonra. A vetítők állandó — és megfelelő — mozgatásával azt a hatást érjük el, hogy a néző számára a diafilmből mozgófilm válik. Mindez emeli a *vizualitást* (a látványosságot, a képi kifejező erőt).

KÖNYÖKÉN JÖN KI

Mizser Lajos

BESZÉLNI NEHÉZ

A HANGZÁS KULCSA

Lapunk megelőző számaiban sorra vettük a szöveg hangzásának tényezőit: a hangsúlyt, hanglejtést, szünetet, beszédtempót. Megvizsgáltuk (már amennyire a terjedelem meg a jelölési rendszer ezt lehetővé tette): melyik hangeszköz *mire* használható fel a szöveg értelmes tolmácsolásában.

Most végül nézzük meg azt is: mi igazít el egy-egy adott szövegben, szövegrészben, mondatban arról, hogy *hol* és *hogyan* is használjuk ezeket az eszközöket. Azaz: hogy mi a hangzás kulcsa!

Lényegében ezt is láthattuk már. A hangzás kulcsa maga a *szöveg*, hiszen a jól alkotott szövegben benne rejlik a hangzása is. Ezért találó az a megállapítás, hogy a jó szövegnek nem is „megadni" kell a hangzását, csak *visszaadni* azt, amit az írás elvett tőle.

Igen ám! — panaszolják levelezőink-megfejtőink —, csakhogy a mi kis rádióműsorunkban, amely a hangoztatás szabályainak felismerését és gyakorlását próbálja segíteni, igen gyakoriak a *kiragadott*, az eredeti szövegbeli összefüggéseikből kiemelt mondatok. S úgy érzik: ilyenkor teljesen magukra maradnak. Mert a kiragadott mondatokat, megfelelő támpontok híján, ki-ki úgy értelmezheti — s annak alapján ki-ki úgy hangoztathatja —, ahogyan akarja. Sokszor ugyanazt többféleképpen is.

Igaz-e ez? Néha igen; de azért jóval ritkábban, mint a kétségeskedők gondolják és sejtetik. Hiszen formájával, megfogalmazásával még a kitépett, árván maradt mondat is legtöbbször *visszautal* előzményeire, összefüggéseire, szövegkörnyezetére. S ezzel támpontot ad arra is: miképpen hangoztassuk, azaz hogyan is lássuk el hangsúlyokkal, szünetekkel, s milyen legyen a hanglejtése meg a tempója.

Rádióműsorunknak egyik szeptemberi adásában példaként ez a mondat hangzott el (s megközelítő jelöléssel így):

"A másodfokú ítélet indoklása szerint azonban nem lehet enyhítő körülmény ez a minősítés, mert akik három évig folyamatosan lopnak, nem nevezhetők jó munkásnak."

Nos, mit árul el *maga a mondat* a saját szövegbeli előzményeiről? — Azt, hogy volt egy elsőfokú ítélet, s ennek indoklása enyhítő körülményként vette számításba a felelősségre vont dolgozóknak egy korábbi minősítését, amely jó munkásként könyvelte el őket. Ezt abból tudhatjuk, hogy mondatunk, mindezekkel szembeszegezve, „a másodfokú ítélet indoklására" hivatkozik, amely szerint ez a minősítés „nem lehet enyhítő körülmény", vagyis a kérdéses dolgozók „nem nevezhetők jó munkásnak". S miért nem? — mert „loptak", mégpedig „három évig, folyamatosan".

A mondat belsejébe csúsztatott kötőszó, az „azonban" világosan jelzi a szövegíró szándékát: hogy ebben a mondatban annak mond ellene, ami az előzményekben — kikövetkeztethetően — elhangzott. S ez szabja meg a hangzásformát is; mert ennek alapján csak az érdemel hangsúlyt, ami szembenáll a korábban mondottakkal; s persze hangsúlytalan, ami csak ismétlése a már mondottaknak.

Ennek értelmében közepes erejű szakaszhangsúlyt kíván a „másodfokú ítélet" eleje, mert az elsőfokúra utal vissza; de hangsúlytalan az „indoklás" szó, mert indoklása az elsőfokúnak is volt (sőt — köztudomásúan — minden ítéletnek van). S persze hangsúlytalan a „szerint", mert névutó, és az „azonban", mert kötőszó.

Főhangsúllyal emelkedik ki viszont a két „nem" tagadószó. Ám amit tagadnak, az hangsúlytalanul tapad hozzájuk, hiszen mind megismétlése csak az elsőfokú ítéletben foglaltaknak. Hangsúlytalan a „mert" és az „akik" is, mert kötőszó mind a kettő. A közbevetett mellékmondatban (az „akik" kezdetűben) főhangsúlyos a „lopnak", minthogy ez a legsúlyosabb vád; erős szakaszhangsúlyt kap az, hogy ezt „folyamatosan" tették, s átlagerejűt az, hogy „három évig".

Dallamában, hanglejtésében, az első tagmondat első fele közepes, második fele emelt fekvésű; s mindkettő lebegve előre mutat a folytatásra. Emelt fekvésű az utolsó tagmondat is; csakhogy ez lezárul a végén. A közbevetett mellékmondat a közepesnél alacsonyabb fekvésű, s előtte (illetőleg az eléje került „mert" kötőszó előtt) közepes, utána rövid időtartamú szünet kívánatos. Ennek a résznek kissé gyorsul is a tempója, az emelt fekvésűeké — főleg az utolsó tagmondaté — enyhén lassul.

Hát bizony nem így hallottuk a rádióban! Tekintsük át a fent megadott jelöléseket! A beszélő sok hangsúllyal mintegy szétaprózta a mondatot; s a hangsúlyok egyformasága folytán nem érezhető az, hogy mit szegezünk szembe az előzményekkel. Egyetlen erősebb hangsúlya meg azt sejteti: nem az volt ezeknek a dolgozóknak a fő bűnük, hogy „loptak", csak az, hogy ezt „folyamatosan" tették...

Jobb lett volna hát ezt a szövegrészt így elmondani:

"A másodfokú ítélet indoklása szerint azonban nem lehet enyhítő körülmény ez a minősítés, mert akik három évig folyamatosan lopnak, nem nevezhetők jó munkásnak."

Honnan tudni mindezt? Látjuk: a mondatból magából. Benne rejlett; — csak ki kellett fejteni belőle.

Deme László

„Zsül Verne" és a többiek

Egy rádióműsor háziasszonya egyszer így mondta ki az olasz *Chicco* márkanevet: „csikó". Talán a játékos etimologizálás kedvéért, talán mert rendszerint csakugyan így halljuk ezt a nevet a pesti kismamáktól. Valaki persze nyomban tollat ragadott, és megírta neki: nem „csikó", hanem „kikkó", mert az olaszok így ejtik.

Változatok

Igaza van-e „csikó"-ügyben az illetőnek, s egyáltalán: hogyan mondjuk ki magyar beszédben az idegen neveket?

A kérdés első felére könnyebb válaszolni: a *ch* betűkapcsolatnak, amely a németben *h*, az angolban és a spanyolban *cs*, a franciában pedig *s* hangot jelöl, az olaszban valóban *k* a hangértéke, pl. *Michelangelo* (ejtsd: mikelandzseló, nem pedig mihelandzseló!) vagy *Chianti* (kianti).

Ami viszont a kérdés elvi részét illeti: az idegen nevek kiejtése minden nyelvben konvenció, illetve hagyomány dolga. A nagyobb nyelvek talán valamivel szuverénebbül bánnak velük, sokszor a maguk képére alakítják, a maguk szája íze szerint ejtik ki őket. Az előbb említett *Michelangelo* névből például a franciában *Michel-Ange* (mikelanzs) lett. A kisebb nyelvek — amilyen a mienk is — szemlátomást jobban tisztelik az átadó nyelv ejtésmódját. Persze nem mindegyikét egyformán, erre még visszatérünk. Az sem közömbös, hogy mikor történt az átvétel: a régebben megismert nevek általában jobban átalakulnak a használatban, mint az újabbak.

Nálunk sokáig ingadozott az idegen nevek kiejtése és írása. *Voltaire* nevét pl. már a 18. század második felében ismerik, és többé-kevésbé

helyesen is ejtik ki, de gyakran fonetikusan írják (*Voltér*). *Jules Verne* (azaz: „zsül vern") viszont — betűejtéssel — „verne"-ként vált közkedveltté. Itt tehát az írásképmaradt változatlan, és a kiejtés „magyarosodott meg".

A mai gyakorlat az, hogy a latin betűs írású nyelvek neveit nagyjából betűhíven vesszük át, és elvileg az eredetinek megfelelően mondjuk ki. E gyakorlat *normaként* véződött be az ún. művelt nagyközönség tudatába, vagyis tiszteletben tartása, illetve megsértése a műveltség fokmérőjének számít. (Hogy ez mennyiben indokolt, annak megvitatása külön cikket érdemelne.)

Torzítás

Figyelmesebb olvasóim bizonyára észrevették, hogy az előbb két enyhítő, finomító megszorítást is tettem. Először: az idegen neveket csak *nagyjából* betűhíven vesszük át. Nyomdáink ugyanis — tisztelet a kivételnek! — nemigen fáradnak azzal, hogy előkeresgéljék a szedőszekrényből az idegen nyelveknek minálunk nem használatos, mellékjeles betűit. Ezért találkozunk léptennyomon efféle hiányos, sőt végeredményben téves névformákkal, amelyek a kiejtést is megzavarhatják: *Dvorák, Moliere, Francois, Bielsko-Biala* stb. (Az utolsóként említett lengyel földrajzi név második elemében az *l* az eredetiben át van húzva; hangértéke megközelítőleg azonos az angol *w*-ével.)

A másik megkötés az volt, hogy kiejtésünk csak *elvileg* esik egybe az eredetivel. Egyrészt nem mindegyik idegen nyelvnek ismerjük elég jól a kiejtési szabályait. Angolul, franciául, sőt olaszul pl. többen olvasnak nálunk, mint románul, ezért fordulhatott elő, hogy a többszörös olimpiai, világ- és Európabajnok tornásznőnek, Nadia *Comaneci*-nek a nevét évekig így mondták ki a riporterek és mindazok, akik hallgatták őket: „komanecsi", pedig helyes ejtésmódja: „komanecs", *i* nélkül. Másrészt az idegen nevek némelyikében olyan hang(ok) is előfordulhat(nak), amely(ek) a magyarban nincs(enek) meg. Ezeket magyar beszédben ne is erőltessük, mert modorossá, sőt nevetségessé válhat tőlük a kiejtésünk. Csak helyeselni tudom a magyar rádió- és tévébemondók eljárását, akik az angol miniszterelnök, *M. Thatcher* nevét hanghelyettesítéssel „szecsör"-nek ejtik, azaz nem kísérleteznek a zöngétlen *th* „angolos" kiejtésével.

Nagyképűsködés

Mit tanácsolhatunk befejezésül az idegen nevekkel bajlódóknak? Először is: a már megrögzült ejtésformákat nem érdemes megbolygatni, még a vitathatatlanul téveseket sem. Mondjunk tehát nyugodt lelkiismerettel „verné"-t, s ne akarjuk ezt azzal jóvátenni, hogy a keresztnevet viszont eredeti alakjában tesszük elébe: „zsül verne". (Ezzel a keverék, mondhatni korcs ejtésmóddal az Ifjúsági Rádió egyik régebbi adásában találkozhattunk először; legutóbb pedig egy tévébemondótól hallottam, hírfelolvasásban.) Vagy — franciásan — „zsül vern", vagy — magyarosan — *Verne Gyula!* Annak sincs semmi értelme, hogy az *Eiffel-tornyot*, amelyet nálunk emberemlékezet óta mindenki „ejfel"-nek mond, elkezdjük tudálékosan „efel"-toronyként emlegetni, csak azért, mert maguk a franciák így ejtik ki építőjének nevét. Tekintsük ezeket a „verne"- és „ejfel"-féle névformákat annak, amik: tisztes nyelvi kövületeknek. (Ilyesmi más nyelvekben is bőven akad.)

Ami pedig a többi, ma még bizonytalan kiejtésű idegen nevet illeti: igazodjunk az eredetihez, de ne próbáljuk mindenáron utánozni! Nyilvánvaló műveletlenség lenne például a francia *Chabrol* nevet — egy világhírű filmrendező nevét — „sabrol" helyett „kabrol"-nak vagy (angol névnek vélve) „csebrol"-nak ejteni. De abban már érthetően megoszlanak a vélemények, hogy mondjuk *Porto, Utrecht* vagy *Göteborg* említésekor melyik névforma a helyesebb: az-e, amelyet megszoktunk, bár tudjuk róla, hogy többé-kevésbé eltér az ottaniak kiejtésétől; vagy az, amelyet az onnan hazatérő szakemberek, olykor turisták hoznak magukkal, jólértesültségüket fitogtatva? Tehát „portó" vagy „portu", „utreht" vagy „ütreht", „göteborg" vagy „jőteborj"? Szerintem magyar beszédben sem kifogásolható az utóbbi típusú, pontosabb ejtés; de — és ezt nagyon fontosnak tartom! — semmiképp se intsük le, javítsuk ki azt, aki „portó"-t, „utreht"-et, „göteborg"-ot „mer" mondani. Álljunk ellen a sznobizmus terrorjának, ne tegyük *kötelezővé* a „jőteborj"-féle ejtést! Az idő majd úgyis eldönti, melyik változat kerekedik felül.

Kemény Gábor

NYELVÜNK JÁTÉKAI

Pontozó

Először is az idei 2. számunkban közölt feladványok helyes megoldását adjuk meg:

I. Szótagjáték. 1. Hamisító 2. Tekinthető 3. Megfelelő

II. Eszperente lecke 1. Menyecske 2. Szerencse 3. Elmereng 4. Gesztenye

III. Félreértelmezett szólások: 1. Veszi a lapot 2. Itatja az egereket 3. Csapja a szelet 4. Színt vall 5. Rázza a rongyot 6. Nem hajt a tatár

IV. Nyelvőrködés. A *munkaügyi osztályon* (kis kezdőbetűvel) *napról napra* (kötőjel nélkül) romlott a hangulat. *Mindinkább érezhetővé* (vagy: *Mind érezhetőbbé*) vált, hogy *a* (ide szükséges a névelő, hiszen nem a mellette álló tulajdonnévhez, hanem az *ellentétek* szóhoz tartozik!) Lakatos és Németh közti *személyi* (nem pedig *perszonális*) ellentéteket a *számos békéltető megbeszélés sem képes megszüntetni* (a *számos* jelzett szava csak egyes számú lehet).

V. Himfy igazsága. Az a nyelv egy nemzetnek, ami a napfény az eleven világnak.

Azok közül, akik a rejtvényeket helyesen oldották meg, a következők nyertek száz forint értékű könyvutalványt: Buda Péter, Szurdokpüspöki, Táncsics út 28. (3064); Ferenczi Istvánné, Kecskemét, Gőzhajó u. 3. II. 6. (6000); Kalmár Géza, Budapest, Állomás u. 20. I. 15. (1102); Marton Zsolt, Maglód, Kossuth Lajos út 76. (2234); Morvai Imre, Rózsaszentmárton, Apci út 8. (3033); Petróczy Sándorné, Hódmezővásárhely, Városház u. 2. (6800); Réz Mihályné, Budapest, Bulcsú u. 18. I. 5. (1134); Szabó Gáborné, Orfű, Kossuth Lajos u. 19. (7677); Szerényi Antalné, Budapest, Rozs u. 11. (1045); Tapodi Katalin, Kecskemét, Huszár u. 2. (6000).

A pontozó új feladatai

I. Két szóhoz egy jelző. Érdekes nyelvi játékra ad módot nyelvünknek az a sajátsága, hogy ugyanaz a jelző egymással csöppet sem rokon fogalmakhoz, illetve szavakhoz is hozzákapcsolódhat, akár jelzőként, akár összetételi előtagként. Ki gondolná pl., hogy az *orvosság* és a *gém* kapcsolatba hozható egymással? Pedig így van, hiszen mind a kettő lehet *kanalas!* Rejtvényünkben tizenöt olyan szópárt sorolunk fel, amelynek tagjai jelentésükben meglehetősen távol állnak egymástól. Tessék megkeresni mindegyik szópárhoz azt a jelzőt, amelyik kapcsolatot teremt a tagok között! (Megfejtése szavanként 1, összesen 15 pont.)

1. Nyárfa és csárdás
2. Ablak és szerencse
3. Bolond és kolbász
4. Ceruza és észjárás
5. Szoknya és káposzta
6. Mandula és pohár
7. Szoba és retek
8. Valuta és tojás
9. Eső és bot
10. Nyolcas és borogatás
11. Perec és bankó
12. Sav és gúny
13. Hús és ulti
14. Álom és szalámi
15. Kemence és pacsirta

II. Állati! Aki nyersen, hangosan bolondozik, arra azt szokás mondani: *marháskodik*. Mint példánk is mutatja, olyan igét használtunk, amelyben egy állatnév szerepel. Tessék a következő meghatározásokra is egy-egy „állati" igét keresni! (A feladat megoldása szavanként 2, összesen 24 pont.)

1. Kicsinyesen akadékoskodik
2. Elzsibbad, megmerevedik (a lába)
3. Tekervényes vonalban halad, kanyarog
4. Udvarlóként forgolódik körülötte
5. Elcsen, elemel
6. Egész testével ránehezedik
7. Csámpásan jár
8. Komikus hatást keltve utánoz

9. Betegen, szomorúan gunnyaszt
10. Cifra ruhában tetszeleg
11. Lassan, pepecselve készülődik
12. Bemagolt szöveget gépiesen ismételget

III. **Tíz tárgyat keresünk!** Nem nyelvtani tárgyat, azaz Kit? Mit? kérdésre felelő mondatrészt, még csak nem is tantárgyat, hanem bizonyos kézzelfogható dolgokat: eszközöket, használati vagy élvezeti cikkeket stb. Hogy mi ez a tíz tárgy, azt olvasóink akkor tudhatják meg, ha az itt betűrendben felsorolt húsz szótöredéket a hiányzó részek pótlásával értelmes szavakká egészítik ki. De nem akárhogyan ám! A pontok helyében mindenütt csak olyan betűsort szabad beírni, amely önmagában is értelmes szó, ugyanis ezek a beírt részek a mi keresett tárgyaink. Bár csak tíz tárgyat keresünk, húsz kiegészítendő szavunk van, azaz mindegyik tárgy nevét kétszer kell felhasználni. Ugye ezek után nem ördöngösség megoldani a feladatot, azaz megtalálni s betűrendbe szedve beküldeni a tíz tárgynevet? Vigyázat! A pontok száma nem okvetlenül egyezik meg a beírandó betűk számával! (Megfejtése tárgyanként 2, összesen 20 pont.)

B.....zik
Bel.....ket
Borz.....s
Bú.....karó
Ce.....s
El.....tott
Emb.....mény
Hab.....ta
Irg.....z
Ka.....or
Kan.....ap
Kán.....nító
Kop.....szeg
L.....nya
Mag.....ás
Mun.....d
Parla.....r
Pi.....odik
Sz.....nár
Vár.....ony

IV. **Talányos lány.** Ha a cím első szavát beírnánk a mellékelt ábrába, középen, a két vastagított vonal között címünk második szava válna olvashatóvá. Hasonló kilenc szóval kell kitölteni a négyszög vízszintes sorait. Helyes megoldás esetén a belső (négybetűs, pontosabban négy betűjegyből álló) szavak első betűiből függőlegesen egy idegen eredetű, de nálunk is használatos szó olvasható össze. Megfejtésül — 15 pontért — elég csupán ezt beküldeni!

A meghatározásokban A) alatt a nyolcbetűs szót adjuk meg, B) alatt a benne megbújó négybetűset.

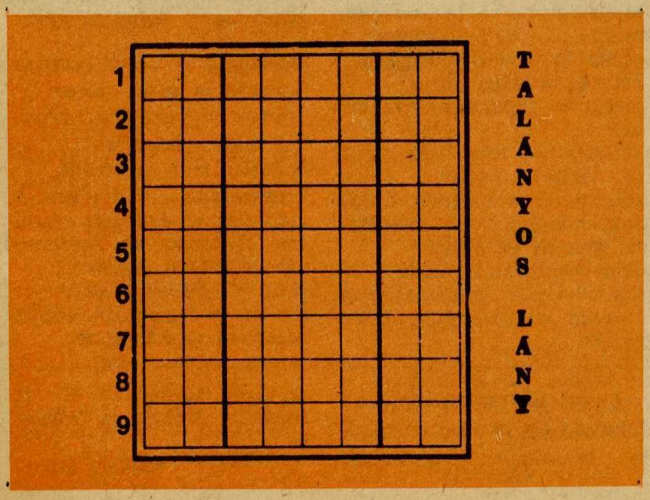
1. A) Csőtészta
B) Szőlőtámaszték
2. A) Hó vagy eső
B) Csökken a szintje
3. A) Hazafi
B) Háromtagú zenekar
4. A) Dacos
B) Vágja a búzát
5. A) Légnemű anyag kavargó tömege
B) Apró kártevő
6. A) Értékes időmérő
B) Idős nénike
7. A) Koldus
B) Mitikus történet
8. A) Ez van, amikor minden sokba kerül
B) Falusi edénytartó eszköz
9. A) Hangszeres műsordarab
B) Halk zörej

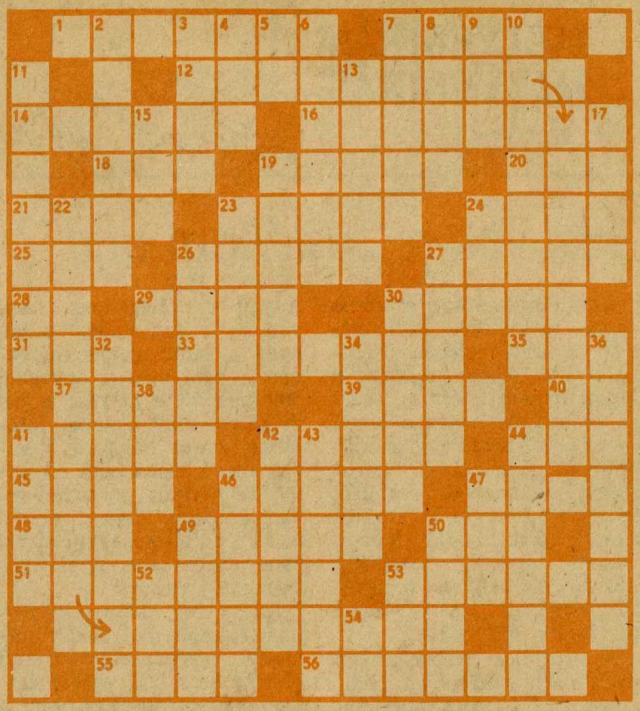
V. **Mi a nyelv?** Fábry Zoltánnak, a jeles szlovákiai írónak a nyelvről szóló megállapítását rejtettük el keresztrejtvényünk fő soraiban. (Megfejtése 25 pont.)

A megoldásokat a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1982. február 15-ig. A borítékra tessék ráírni: Pontozó!

Jó megfejtést, kellemes és hasznos időtöltést kívánnak a szerzők:

Borbély Károly (5.)
Grétsy László (3.)
Filó Katalin (2.)
Kun Erzsébet (1., 4.)

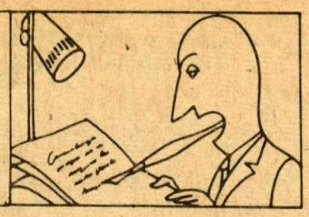

MI A NYELV?

VÍZSZINTES: 1. Az olasz reneszánsz sokoldalú tudósa, a valószínűségszámítás első kutatója. 7. Az Európai Labdarúgó Szövetség ismert idegen rövidítése. *12. A megállapítás első része (zárt betű: R).* 14. Ógörög tartomány, lakói finom szellemességükről váltak híressé. 16. Kigondol. 18. A római légiók kisebb egysége volt. 19. Kissé pisze. 20. „.....is ember" (Csurka István könyve). 21. Kivágott fa hengeres törzse. 23. Kortárs lapszerkesztő (Béla). 24. Talajjavításhoz használt alagcső. 25. Jelt ad. 26....-Royce (gépkocsimárka). 27. Műemlékekben gazdag toscanai város. 28. Nemzetközi. röv. 29. „Kelet..." (Móricz Zsigmond szerkesztette lap). 30. A fa része. 31. Veszprém megyei falu. 33. Nagykunsági, nyaraló jellegű község, vadkörtefáinak őseiről már Anonymus is írt. 35. Gazdasági növény. 37. Peres ügyben szemben álló személyek. 39. E kódexben található a Halotti Beszéd. 40. Múlt századi orosz festő. 41. Kiváló énekes (György). 42. Kézjegyével ellát. 44. Iratkapocs. 45. Megretten. 46. Eszméletlen. 47. Operettszerző (Leo). 48. Be kell kötözni! 49. A balladaköltészet mestere. 50. Só, latinul. 51. A lottózáshoz és a totózáshoz nélkülözhetetlen. 53. Elszigetel. 55. Női név. 56. Sebesen.

FÜGGŐLEGES: 2. Katonai szövetség az első világháborúban. 3. Kis súly. 4. Török katonai rang volt. 5. Az egyik égtáj rövidítése. 6. Az „Amerikai Elektra" c. dráma írója. 7. Sinclair, amerikai író személyneve. 8. Község Salgótarján mellett. 9. ...Elise (Beethoven híres zongoradarabja). 10. Vízfestmény. 11. Felgombolyított fonal. 13. Nagyon idős korú. 15. Nyírségi község. 17. Övezet. 19. Arányosan kettéosztott. *22. A megállapítás befejezése (zárt betű: É).* 23. Elhasználódik, viseltessé válik. 24. Római 549-es. 26. Sült tészta. 27. Indiai egyetemi város. 30. Görget. 32. Indonéz sziget. 34. Tengerparti jelenség. 36. „Szerte nézett s ... honját e hazában" (idézet a Himnuszból). 38. A függ. 24. sz. sor betűi keverve. 41. Londoni kisasszony. 42. Mondatrész. 43. Tartalmi fontosság. 44. Ókori római tartomány, zömmel a mai Franciaország területén. 46. Küzdőtér. 47. Az ENSZ egyik szervezetének idegen rövidítése. 49. Ünnepélyesen beiktat. 50. Minden tornaeszköz is ez. 52. Szomszédos állam pénze, gyakran felbukkanó, de pontatlan formában. 53. Andric, Nobel-díjas jugoszláviai író személyneve. 54. Kettős betű.

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

Hol van a „kislábam ujja"?

Ez a kérdés jutott eszembe egyik hivatalunk közlönyének olvasása közben. Nemcsak hivatalból olvasom a lapot, hanem azért is, mert — többszörös nagyapa lévén — közelről érint a gyermekholmik „ármozgása". (Most megtudták, melyik hivatalról van szó!) De nem az árakról akarok panaszkodni, hanem valami másról, mégpedig azoknak az áruknak a nevéről, amelyek ára egyszerre oly fontos lett nekem.

A hivatalos árközlésekben ilyen megnevezésekkel találkozom: *bébi száras cipő, csecsemő szintetikus cipő, csecsemő pamut rékli, csecsemő szintetikus háromrészes garnitúra* stb. Mintha valami baj lenne ezekkel a megnevezésekkel! De mi? A helyesírás? Van itt bizony helyesírási hiba is. A *pamutrékli* például egybeírandó, hiszen a két szótagú anyagnévi jelzőt *(pamut)*, ha utána egyszerű szó *(rékli)* következik, egybeírjuk a jelzett szóval. De egybeírandó velük a *csecsemő* szó is, hiszen ez jelöletlen birtokos jelzős viszonyban van a *pamutréklivel* (ti. a csecsemőnek a pamutréklije). Mivel így egy kicsit hosszú az összetétel (három szóból áll, és hat szótagot meghalad), kötőjellel kell tagolnunk. Helyesen tehát így írjuk le: *csecsemő-pamutrékli.* De ha így már jó, miért érdemes szóba hozni az egészet?

Mert valami még hibázik. Akadhatna valaki, aki példánkon felbuzdulva a *csecsemő szintetikus háromrészes garnitúra* megnevezést így írná le: *csecsemőszintetikus-háromrészesgarnitúra,* vagy esetleg tenne bele még egy kötőjelet. Ez azonban sehogy sem jó. Nemcsak a helyesírással és főleg nem azzal van itt a baj, hanem azzal, hogy a fenti megnevezésekben a *bébi* meg a *csecsemő* szó nem áll a helyén. A *bébi száras cipő* ugyanis valójában *száras bébicipő,* s ennek megfelelően nem *csecsemő szintetikus garnitúrá*-val van dolgunk, hanem *szintetikus csecsemőgarnitúrá*-val meg *háromrészes szintetikus csecsemőgarnitúrá*-val.

Ha ez igaz, akkor a helyesírási szempontból jónak minősülő *csecsemő-pamutrékli* is jobb lesz így; *pamut csecsemőrékli.* Ugyanígy jobb a *csecsemő kapucnis totyogó* és a *csecsemő kétrészes tipegő* helyett is a *kapucnis csecsemőtotyogó* meg a *kétrészes csecsemőtipegő,* vagy a *csecsemő pamut rövid ujjú kising* helyett a *rövid ujjú pamut csecsemőing.* (Sőt az se lenne baj, ha a csecsemő szó elmaradna, hiszen tipegőt, totyogót a csecsemőkön kívül más aligha hord.)

Persze, nehogy komolyan vegye valaki a célzást a nagyapákra, mert más foglalkozásúak is élvezhetik ugyanezt a feje tetejére állított — és ezért helyesírásilag is megoldhatatlan — megnevezési módot. A nyúlászok például vásárolhatnak *anyanyúl 6 férőhelyes nyúlketrec*-et *hat férőhelyes anyanyúlketrec* helyett, a házépítők *fa nyílászáró szerkezet*-et *nyílászáró faszerkezet,* a vendéglők újdonsült bérlői és berendezői pedig *fajansz vendéglátó-ipari dísztárgy*-akat *vendéglátó-ipari fajansz dísztárgy*-ak helyett.

Nem tudom, milyen észjárást tükröz ez a megnevezési mód, de általánosnak mondható. Ugyanis mindegyik megnevezés más-más vállalattól származik (ami menti a hivatalos lap szerkesztőit). Úgy látszik ez is benne van a levegőben. Mégpedig annyira, hogy legutóbb, amikor a kisunokám keserves sírására felfigyelve megkérdeztem, mi baja, így felelt: „Megütöttem a kislábam ujját." Kijavítottam: „A lábad kisujját", de nem állítottam érte sarokba, a nagymama úgyis engem szidott volna meg. Elgondolkodtam:

Nálunk mindenkinek van nagymamája.

Pusztai István

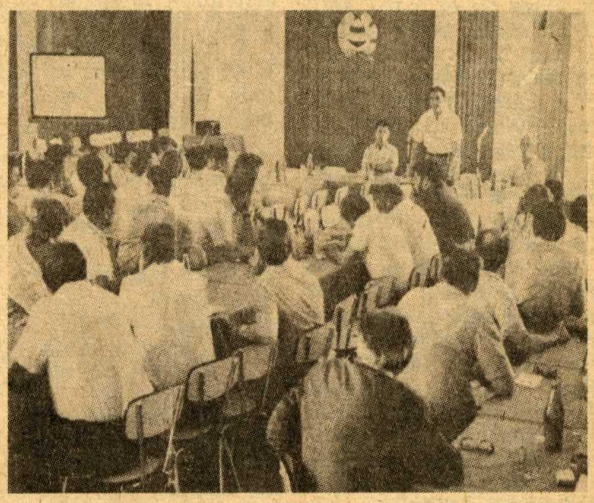
ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

„Állati!"

Mitrovics Ferencné (71144 Decs, 19-es utca 1.) véleménye szerint nem egészen egyértelmű ez — a Tolna megyei Népújság 1981. jún. 11-i számában látható — képcím:

Állatorvosok a vágóhídon

Ki gondolná, hogy ehhez a címhez az alábbi békés kép tartozik?

Amit sokan elhibáznak...

Sokszor egy hang, egy betű megváltoztatja a szó értelmét. Figyeljük meg a következő mondatokat! — *Egyelőre* nem mondhatok többet. A varrónő *egyenlőre* szabta az anyagot. — A kiemelt szavak jelentése: az első mondatban ‚most, pillanatnyilag' (Most nem mondhatok többet); a második mondatban ‚egyformára, egyenlő darabokra' (A varrónő egyformára szabta az anyagot).

Sajnos, sokszor hallani és látni ezeket a szavakat megcserélt értelemben, pedig nemcsak egy kis kiejtési botlásról, illetőleg holmi ártatlan betűtévesztésről van ilyenkor szó, hanem értelemzavaró nyelvi hibáról. Az ilyenfajta szavakból közlünk most egy csokorra valót.

érem = kitüntetésül, díjul adott feliratos fémkorong
érme = fém pénzdarab vagy helyette használt fémkorong

fáradság = tevékenység, munka
fáradtság = fáradt állapot

gazdaság = termelőegység
gazdagság = bőség, vagyon

helység = falu, város
helyiség = szoba, terem

jártas = tapasztalt, gyakorlott
járatos = bejáratos valahova, valahol ismerős

keletlen = nem kelt meg (pl. tészta)
kelletlen = nem kívánt, kényszeredett, kedvetlen

másolat = szövegnek, ábrának, műalkotásnak másolással készült példánya
másodlat = elveszett okiratnak második, az eredetivel azonos értékű példánya

okol = hibáztat valakit
okoz = előidéz valamit

szinte = csaknem, majdnem
szintén = hasonlóan, éppúgy

tanúság = bizonyság, bizonyíték.
tanultság = képzettség.

A sort folytathatnánk, de a *tanulság* (= okulás) ennyiből is levonható: vigyázzunk szavaink formájára és jelentésére szóban is, írásban is!

Székely Imre

Egy kis szomszédolás Csehországban

A cseh nyelv a szláv nyelvek nyugati csoportjába tartozik. A szlovák áll hozzá a legközelebb, de korántsem azonos vele. (Valamiféle egységes „csehszlovák nyelv"-ről tehát nem lehet beszélni!)

Az irodalmi cseh nyelvnek öt magánhangzója van: *a, e, i, o, u*; ezek hosszúak is lehetnek. A szavak jelentése gyakran aszerint más, hogy a magánhangzó rövid vagy hosszú bennük: *rada* (=tanács) *ráda* (=örülök); *slibuji* (=ígérek), *slibuji* (=ígérik); stb. Ezért a magánhangzók hosszúsága a csehben (miként a magyarban is; vö. *szeles—szelés—széles*) nagyon fontos. Az írásban a hosszúságot vesszővel: az *u* esetében pedig (bizonyos szabályok szerint) mind vesszővel, mind pedig *u* fölé írt karikával jelölhetjük: *Ústí nad Labem*, (e. úsztví ...), *Havličkuv Brod* (e. havlicskúv ...) stb.

A magánhangzók közül a rövid *a*-t a palóc nyelvjárásbeli *a*-hoz hasonlóan ejtjük: *Adam, Jan* stb.

Az egyszerű magánhangzókon kívül az irodalmi csehben van egy kettős magánhangzó, az *—ou—* is. Ennek ejtése: teljes *o*+rövid, néha alig hallható *u*: *Louny* (e. louni), *Olomouc* (e. olomouc) stb.

Mind a „lágy" *i, í*, mind a „kemény" *u, ú* ugyanazt a hangot jelöli, mint a magyar *i, í*. — Az *i, í*, ha *d, t, n* után áll, meglágyítja a mássalhangzót, melyet *gyi, tyi, nyi*-nek kell ejteni: *Ústí nad Labem* (e. úsztví ...), *Rakovník* (e. rakovnyík) stb.

Csak az idegen eredetű szavak kivételek: *diktatura, nikotin* stb. Ezekben nem következik be a lágyulás. —

Az *u, ú* soha nem lágyítja a megelőző mássalhangzót, ezért nevezzük az *i*-vel szemben keményt *i*-nek: *Karlovy Vary* (e karlovi vari), *Komenský* (e. komenszkí), *Nýrsko* (e. nírszko) stb.

A kis ékkel (hacsekkal) ellátott *ě* betű (a „jaty") nem külön magánhangzó jele, hanem csak a *dě, tě, ně* szótagok lágyságát mutatja, amit másutt a *ď, ť, ň* betű jelez. Kiejtésük mindkét esetben *gy, ty, ny*: *Lázně* (e: láznye), *Plzeň*; *Poděbrád* (e. pogyebrád), *Horazd'ovice* (e. horazgyovice); *Vítězslav* (e. vítyezszláv), *Klet'* (e. kletv); stb.

A *b, f, p, v* után a *ě* két hangot (j+e) jelöl: kiejtése *bje, fje, pje, vje:* Soběslav (e. szobjeszlav), *fěrtoch* (e. fjertoh), *pět* (e. pjet), *věc* (e. vjec stb.) — A *mě* hangkapcsolatot három hanggal (*m*+*ny*+*e*) ejtjük ki: *Litoměřice* (e. litomjerzsice).

A mi *s* hangunk jele a csehben *š*: *Hášek* (e. hásek), *Škoda* (e. skoda); a mi *sz* hangunké pedig *s*: *Lestkov* (e. lesztkov), *Smetana* (e. szmetana); stb.

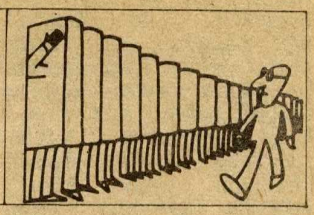
A *cs* és a *zs* hangot a cseh helyesírásban *č*, ill. *ž* jelöli: *Čapek* (e. csapek), *České Budějovice* (e. cseszké budyejovice); *Žižka* (e. zsizska); stb.

A cseh nyelvnek két olyan mássalhangzója van, amely a magyarból teljesen hiányzik: az egyik a *ch*, a másik a *ř*. — A *ch* kb. a magyar „ihlet" szóban ejtett éles *h*-nak felel meg. A *h*-val szemben ennek gyakran jelentésmegkülönböztető szerepe van: *hladný* (=éhes), *chladný* (=hűvös). — Az *ř*-et többé-kevésbé egy nagyon rövid *r* és egy *zs* olyan kapcsolataként jellemezhetnénk, amelyben a két hangot nem lehet elválasztani egymástól: Mi magyarok a *ř*-t *rzs*-nek szoktuk ejteni; tehát *Dvořák* (e. dvorzsák), *Jiří* (e. jirzsí) *Kateřina* (e. katerzsina).

Meg kell emlékezni még a hangsúlyról is, amely a csehben a szó első szótagján van, mint a magyarban.

Benedek Zsuzsa

SZEMLE

Hungarológia

1981 nyarán egymást érték a magyarságismeret és az anyanyelvi művelődés tárgykörében rendezett tudományos tanácskozások. A IV. Anyanyelvi Konferenciához, amelyről röviden már beszámoltunk, és amelynek jelentőségéről e lapszámunkban is szólunk, szinte kapcsolódott a Hungarológiai Kongresszus, az 1977-ben alakult Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság első nagy seregszemléje.

Annak a törekvésnek és programnak nemzetközi méretű újjáéledése ez, amelyet az Ortutay Gyula alapította Magyarságtudomány című folyóirat hirdetett meg 1935-ben. Felöleli és összefogja mindazokat a tudományokat, amelyek a magyarság önismeretét, etnikai tudatát szolgálják: nyelvészet, irodalomtudomány, néprajz (művelődés)történelem, kibővülve a szociológia, embertan, zenetudomány, néprajz, (művelőkörével, a Duna-táji kapcsolatok vizsgálatával, valamint a diaszpóra- és emigrációkutatással.

A világszerte növekvő érdeklődés a Társaság létrejöttének alapja és igazolója: 23 ország 77 egyetemén foglalkoznak magyarságtudománnyal, 150 külföldi vett részt a kongresszuson, amelynek nemzetközi jellegével éppen nem állt ellentétben, hogy hivatalos nyelve a magyar volt, s nem keltett csodálkozást, amikor például egy japán és egy szovjet tudós magyarul beszélgetett.

A kongresszus egyik fő tárgykörét azok az előadások adták, amelyek beszámoltak a magyar nyelv és filológia külföldi felsőfokú oktatásának helyzetéről és távlatairól. A társaság tevékenységét szolgáló tervek: a Hungarológiai Értesítő mellett egy idegen nyelvű folyóirat és a világnyelveken alapvető összefoglalást nyújtó Magyarságtudományi Kézikönyv.

Nagyszámú magyarság él Észak-Amerikában, s ma már az ottani kormányzatok is fontosnak tartják és segítik a különféle népcsoportok etnikai tudatának, nemzeti műveltségének és anyanyelvének megőrzését, fejlesztését. Így alakult ki a magyarságtudományi kutatás műhelye, amely együttműködést keres hazai szakkörökkel. Nyáron tartották Budapesten a magyar—amerikai folklórkonferenciát az USA-ban és Kanadában élő magyar csoportok sajátos „amerikai—magyar" nemzeti tudatáról, hagyományőrzéséről, s hogy milyen módjai vannak népiségük megóvásának.

Vándorének

Az Anyanyelvi Konferenciához és a Hungarológiai Kongresszushoz stílusosan időzítve jelent meg a Szépirodalmi Kiadónál, Béládi Miklós szerkesztésében, a Vándorének című kötet, nyugat-európai és tengerentúli magyar költők antológiája. A magyar olvasó ebből kaphat először összefoglaló képet a mintegy három évtizedes, élő, létező „nyugati" magyar költészetről. Irodalmunk „ötágú sípjának" (Illyés Gyula) nálunk alig ismert dallamát szólaltatja meg e kötet. Szokatlan hang, amely a hagyományos formákban is elüt hazai költőinkétől. Idegen nevek sokasága jelzi a nagyvilág kitáruló tágasságát s a világlátás élménygazdagságát, de mellettük az itthoni tájak és ifjúkori emlékek sűrű felvillanása a „hűtlen hűség" fojtott fájdalmú, szemérmes vallomását súgja. A szabadasszociációs prózaverseken s a szélsőséges modernizmus tipográfiai és grafikai furcsaságain túl azonban két jellemző vonás mutatja, hogy e különös hangú költészet mégis a mienk, az egyetemes magyarságé: nevek, ajánlások, idézetek és utalások kapcsolják e verseket és költőiket szellemi hagyomány-örökségünkhöz és irodalmunk folyamatosságába, s ami győzelmesen sugárzik e kötetből: a szülőhazájukból kiszakadt költők töretlenül, sőt gazdagítva őrzik évtizedek múltán is anyanyelvüket. Ez a fő megtartó erő számukra, hozzá menekül-

nek a süket és néma környezetben, vele társalognak, játszanak, s így ébrednek rá rejtett összefüggéseire, titkaira és lehetőségeire. Csábító alkalom a költőknek, hogy új hangokat és kifejezési változatokat próbáljanak kicsiholni belőle. Merész példájuk figyelemre méltó, sőt ösztönző és termékenyítő is lehet.

Magyar költészet a szomszédban

Az antológiának mintegy kiegészítéseként tartották a gyulai várszínházban a szomszéd országok magyar költészetének ünnepét. A műsort Ilia Mihály állította össze, s az egyaránt tükrözte a magyar anyanyelv egyetemes ihlető és összefogó erejét s irodalmunknak a határokon átható egységét. E kezdeményezés sugallja a gondolatot: bár a romániai, jugoszláviai, szlovákiai és kárpátaljai magyar költészetet eléggé —, ha nem is egyformán — ismerjük (burgenlandi költőről nem is tudunk), érdemes volna róluk is összefoglaló képet adni a Vándorénekhez hasonló gyűjteményben.

K. M.

Ferenczy Géza: Magyarán

TANKÖNYVKIADÓ, 1980.

Ferenczy Géza (1902—1974) a magyar nyelvművelés egyik legkiválóbb szakembere volt. Munkásságát, törekvéseit eddig csak elszórt cikkek, tanulmányok, előadásszövegek tömegéből ismerhettük. Ezért is örülhetünk a fenti kötet megjelenésének, *Elekfi* László példamutató szerkesztői vállalkozásának.

A gyűjtemény számos nyelvszemléleti, nyelvhelyességi, helyesírási kérdésre ad választ. A cím (Magyarán) jelentését (‚világosan, érthetően, őszintén) maga a szerző fejtette ki egyik érdekes cikkében. Ferenczy nyelvszemlélete, állásfoglalása az 1930-as évektől a 70-es évekig rendkívül sokat fejlődött. A kezdetben személyesebb, keményebb, harcosabb hangvételt egyre inkább a megfontoltabb, türelmesebb, pedagogikusabb állásfoglalás váltotta fel. Mesterének, nyelvművelő példaképének Arany Jánost és Kosztolányit tekinthetjük, a kortársak közül pedig elsősorban Nagy J. Béla volt rá hatással.

A nyelvről és a nyelvművelésről vallott nézeteit hűen tükrözik a Nyelvművelésünk és közönsége című fejezetbe felvett cikkei. Felfogásában a „pozitív nyelvművelés" nemcsak hibaigazítást, hanem nyelvfejlesztést is jelent. Különösen tanulságosak és meggyőzőek szómagyarázatai, szótörténeti vizsgálódásai. Józan szemléletét, mértéktartását mutatja az ikes igék ragozásával, az idegen szók használatával vagy éppen a nyelvi sovinizmus megítélésével kapcsolatos állásfoglalása. Cikkeire az állandó témaváltás, a műfaji felfrissülés és a társadalom igényeihez való igazodás jellemző. Az írások nyelve, stílusa is a tárgyhoz illő, világos, könnyed és élvezetes.

A posztumusz munka megjelentetése egy szerény, hangyaszorgalmú tudós életművének elismerése. Az igen gazdag anyagú, hasznos, gyakorlati nyelvhelyességi kézikönyv mindenképpen nyeresége szakirodalmunknak, és segítője az egyre szélesebb körű nyelvművelésnek. Abban a szellemben, ahogy mottója is hirdeti: „...tanuljunk holtig magyarul!"

Fülöp Lajos

Társadalmi fejlődés és nyelvi magatartás

SZERKESZTETTE GRÉTSY LÁSZLÓ TIT 1981.

A magyar nyelv hetének központja 1981-ben ismét a kezdet színhelye, Budapest volt. A XV., jubiláris rendezvénysorozatot tudományos ülésszak vezette be, a fenti időszerű témáról. Ennek anyaga — örvendetes gyorsasággal — most jelent meg. Óvári Miklósnak a kérdés fontosságát kiemelő megnyitóbeszédét, Illyés Gyulának a nyelvi műveltségért végzett munka eredményeit méltató szavait és Benkő Lorándnak a nyelvművelés társadalmi feladatait elemző elnöki bevezetőjét hat előadás szövege követi.

Éder Zoltán a társadalmi érintkezés mai nyelvi formáit tárgyalja, a megszólítás-köszönés bizonytalanságát és a terjedő tegezés hatását állítva középpontba, s keresi a társadalmi fejlődésnek és nyelvünk szellemének megfelelő egészséges kibontakozás lehetőségeit. — Grétsy László a nyelvművelő szemével vizsgálja az utóbbi évtizedek társadalmi átalakulásának hatását a nyelvi átrétegeződésre. Kettős folyamat figyelhető meg: egyrészt a társadalmi rétegek közeledését és közvetlenebb érintkezését követő, valamint a nyelvjárások kopása, szürkülése folytán bekövetkező egységesülés, másrészt a szaknyelvek és szakmai zsargonok eluralkodásával a nyelvhasználat szakadékos szétválása. Társadalmi és nyelvművelői feladat tehát, hogy a fejlődés főirányát zavaró tényezőket és hatásokat kiküszöböljük vagy semlegesítsük. — Károly Sándor a korstílusnak napjaink nyelvhasználatában való érvényesülésével foglalkozik, szépirodalmi vonatkozásban, főként Musil osztrák írónak A tulajdonságok nélküli ember c. regénye alapján. Megállapítja, hogy az érzelmi sivárodás, az őszinteség hiánya és az elidegenedés a nyelv szegényedésében is megnyilvánul. — E témához kapcsolódik Lőrincze Lajosnak az ízléstükrözésről és -formálásról szóló tanulmánya. A társas érintkezés szabados hangja, az elharapózott „természetesség", illetve durvaság ellen sokan tiltakoznak; ezzel szemben az írók és színházi emberek magyarázattal próbálkoznak. Lőrincze áttekinti a régóta zajló vitát, és tapintatos tárgyilagossággal próbálja álláspontját megfogalmazni: hatásvadászó öncélúság helyett a szükség, művészi hitelesség, stílusérzék legyen a mérték. — Deme László átfogó távlatot ad a tanácskozás tárgykörének: anyanyelv és hazafiság kapcsolatában igyekszik megfigyelni azt a sajátos látás- és gondolkodásmódot, mely nyelvünkben tükröződik. E szemléleti alap határozza meg az önkifejtés eszközeit és a közösségi magatartásformák nyelvi kifejezését. — Végül Szépe György a jövő felé tekint: milyen legyen a nyelvi műveltség modellje a harmadik évezred küszöbén? Az anyanyelvi nevelésnek olyan érzéket és érzékenységet kell ébreszteni az emberekben, hogy tudják: nemcsak önmagukat alakítják, hanem a társadalmat s ezzel együtt a nyelvet is.

Nyelv és magatartás vizsgálatának tanulsága, hogy a kettő szoros kölcsönhatásban áll. E sok irányban hasznosítható eredményen kívül a tanulmányokban felhalmozott szakirodalom növeli a gyűjtemény értékét.

Kovalovszky Miklós

Ódor László: Balázs beszélni tanul

MINERVA, 1980.

Új kötettel gyarapodott a gyermeki nyelv fejlődésével foglalkozó magyar kiadványok — egyébként ritka — sora. A „Balázs beszélni tanul" című munka a beszédfejlődést naplószerű feljegyzések alapján leíró művek típusába tartozik. Külön érdekessége, hogy a kisgyermekkori kétnyelvűség áll a középpontjában.

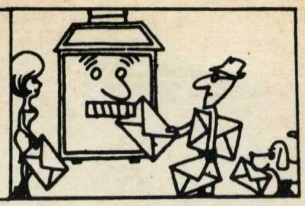
A könyv két fő részre oszlik. Az első, rövidebb rész az anyanyelv elsajátításának folyamatát ismerteti a gyermek kétéves koráig. Kitér a hangadásnak és a megértésnek beszéd előtti fejlődésére, az egyszavas mondatok, majd a mondatalkotás és a nyelvtani alakok elsajátításának szakaszára, végül a mondatfűzés kérdéseire. A szerző alapállása nagyon rokonszenves: a kisgyermeket kezdettől emberszámba veszi a nyelvi fejlődés szempontjából is. Részletesen kirajzolódik művéből az a szerep, amelyet a család tagjai, mégpedig nemcsak a szülők, hanem a nagyszülők is betöltenek a gyermek nyelvének alakulásában.

A második, terjedelmesebb rész tárgya a kétnyelvűség. A második nyelv ebben az esetben a német. Ódor László részletesen írja le az idegen nyelvű környezet hatását az anyanyelvi beszédfejlődés útján már megindult kétéves gyermekre. Megfigyelései szerint a nyelvi környezetváltozás nem hátráltatja az anyanyelvi fejlődést, hatása inkább pszichikai. Hangsúlyozza a korai idegennyelv-tanulás előnyét: kisgyermekkorban ugyanis a nyelv és az egész viselkedés szituációhoz van kötve, s ez a második nyelv elsajátítását az anyanyelv elsajátításához teszi hasonlóvá. A könyv a kétnyelvűségnek több fajtáját is tárgyalja.

Ódor László könyvét, amelyet vonzóvá tesz írói igényű stílusa is, ajánljuk mind a gyermek anyanyelvi fejlődése, mind a kétnyelvűség iránt érdeklődő szülőknek, pedagógusoknak, a nyelv kérdéseivel foglalkozó szakembereknek és mindenkinek, aki idegen nyelven tanít.

S. Meggyes Klára

POSTALÁDA

Gönczi György — 1044 Budapest, Népsziget —, a MAHART Hajójavító Üzem dolgozóia többször vitázni kényszerül munkatársaival, akik „megszólják" tájnyelvi, nyírségi beszédmódiáért. Mi az igazság ebben a dologban? — kérdi.

Levele beszédes példa abban a kérdésben, amelyet éppen lapunk 3. számában feiteget Szabó József: Kell-e szégyellnünk anyanyelvjárásunkat? A válasz természetesen: nem! Olyan örökölt érték ez, amelyet meg kell őriznünk, mert szellemi és érzelmi kapcsolat szülőföldünkkel, s ezt nem szabad elszakítanunk. Munkatársainak többsége pesti, igyekszik hozzájuk illeszkedni viselkedésben, nyelvhasználatban. Ez utóbbi a legnehezebb, hiszen anyanyelvjárásunkat gyermekkori beidegzésként hordjuk magunkban. Így vannak ezzel a pestiek is, bár nem beszélnek nyelvjárásban, hanem azon a „pesti nyelven", amely viszont a Nyírségben hangzanék idegenül. Bár a fővárosi emberek beszédmódja közelebb áll a köznyelvhez, nincs semmi okuk, hogy a „pesti nyelvet" magasabb rendűnek érezzék bármely nyelvjárásnál. Ezek a különbségek évszázadosak nyelvünkben, s ha elhalványulnak is, mert a nyelviárások közelednek a köznyelv felé, sajátosságaik még sokáig megmaradnak. Ezt kell megérteniük pesti munkatársainak, még ha csodálkoznak is a „megyek *nálatok*" kifejezésen, amelynek általános, tehát helyesnek tekintett formája: „megyek *hozzátok*". Tudomásul kell vennie, hogy más a köznyelv, mint a nyelviárás, és a pesti környezetben igyekeznie kell alkalmazkodni, hogy ne támadjon se kellemetlen zavar, se félreértés. Ez nem okozhat nehézséget, hiszen lényegében egy nyelvet beszélnek. A helyzet kölcsönös megértésére van tehát szükség. Ha pedig hazamegy falujába, természetes, hogy úgy fogja ejteni a szót, amint gyermekkorában tanulta, s abban a környezetben szokásos. Ott az volna furcsa, ha „pestiesen" akarna beszélni.

Kovalovszky Miklós

Szabó József — 1091 Budapest, Üllői út 117. — fiúgyermeke részére a *Sebastian* férfiutónév anyakönyvi bejegyzésére kér javaslatot.

Sajnos kérését nincs módunkban teljesíteni. Az érvényes anyakönyvi jogszabályok szerint magyar anyanyelvű szülők gyermeke részére nem lehet olyan idegen utónevet bejegyezni, amelynek van magyar megfelelője. Márpedig a *Sebastian* név lehet angol, bolgár, dán, spanyol, német, norvég vagy svéd, de az nem lehet vitás, hogy a magyar megfelelője *Sebestyén*, *Sebő*, esetleg: *Sebes*. Persze előfordul, hogy egy idegen utónév idegen alakban újra meghonosodik. Így lett a *Borbála* mellett anyakönyvezhető a *Barbara* is, az *Ilona* mellett a *Heléna* stb. Ezeket az Utónévkönyv tételesen megvizsgálta, és velük a névanyagot bővítette. A *Barbara* és *Heléna* azonban nem vehető egy kalap alá a *Sebastian*-nal. A *Barbara* és *Heléna* nevek ugyanis nem annyira idegenszerűek, ezért minősítették úgy őket, hogy a *Borbála* és az *Ilona* mellé fölvehetők anyakönyvezhető névként. A párhuzamos meghonosodásra hadd említsük meg azt, hogy mennyire mást idéz fel a *Szép Ilona* és a *Szép Heléna*. A *Sebestyén* és a teljesen idegenszerű *Sebastian* azonban semmiképpen nem állítható ilyenformán egymás mellé. Gondoljunk csak arra, hogy mit szólnának *Fábiánsebestyén* csongrádi község lakosai ahhoz, ha valaki a község nevét *Fabianosebastian*-ra kívánná „korszerűsíteni".

Ladó János

Dr. Streitmann András — 5100 Jászberény, Sárkány u. 5. — az iránt érdeklődik, hogy a 'liliomfa' jelentésű *magnólia* szót hogyan kell kiejteni és elválasztani.

A *magnólia* növénynév P. Magnol (ejtése: manyol) francia botanikus nevéből származik, s ennek megfelelően *manyólia* ejtése az általánosabb. A Magyar értelmező kéziszótár tanúsága szerint azonban a *magnólia* ejtésforma is él, s ez sem hibáztatható. A szó elválasztása — a kiejtésbeli kettősség folytán — mind *ma-gnólia* (itt a *gn* mássalhangzókapcsolat egyetlen hangot, *ny-et* jelöl!), mind pedig *mag-nólia* formában is elfogadható. Megjegyezzük: véleményünk szerint inkább a szó eredetének s az általánosabb kiejtésnek megfelelő *ma-gnólia* elválasztási formát érdemes népszerűsíteni.

T. Urbán Ilona

Alföldi Márta — 1146 Budapest, Thököly út 46. — elítéli a határozott névelő használatát az ilyen mondatokban: „A Kossuth tér következik".

Való igaz, hogy a földraizi nevek egy része elé nem kell névelőt tennünk, ilyen például a helységek, megyék, országok, tartományok, földrészek neve (ezek csak jelzős szerkezetben kapnak névelőt: *a* szép Budapest stb.). A folyók, tavak, tengerek, hegyek s egyéb földraizi tulajdonnevek előtt többnyire kitesszük a határozott névelőt (*a* Hortobágy, *a* Duna stb.), az utcák, terek neve pedig mindig névelős (*a* Petőfi utca, *a* Móricz Zsigmond körtér stb.), természetesen akkor, ha ezek a földraizi nevek mondatban szerepelnek. Helyesen mondja tehát a metrószerelvény vezetője két állomás között például ezt: „A Deák tér következik", amikor pedig a szerelvény befut az állomásra: „Deák tér".

Felde Györgyi

Dr. Pál József — 1143 Budapest, Ilka u. 9. — napilapokból, folyóiratokból kiragadott részleteket idéz levelében. Úgy látjuk, mind olyanok, amelyekben személyes névmás fordul elő állatra, dologra, növényre vonatkoztatva. Ezt a használatot levélírónk helytelenítí.

Ennek a kérdésnek igen nagy irodalma van. Régóta él az a hiedelem, hogy az *ő* csak személyre vonatkozhat talán azért, mert a nyelvtanok *személyes* névmásnak nevezik. Sok neves nyelvészünk kimutatta már e nézet helytelenségét, a Magyar Nyelv, a Magyar Nyelvőr és más nyelvészeti kiadványok, valamint egyetemi tankönyvek, s nem utolsósorban A magyar nyelv értelmező szótára számos régi és újabb irodalmi idézettel bizonyítják, hogy nemigen teszünk különbséget embert, állatot és élettelen dolgot, tárgyat jelentő, jelölő szó között, midőn névmásainkhoz, személyes névmást helyettesítő határozószóinkhoz folyamodunk. Meghaladná e levél kereteit, ha az említett művek idevágó fejezeteit, cikkeit mind ismertetni akarnánk, ezért csak Arany János műveiből idézünk két példát: „A libák kimentek az utcára, eredj, haitsd be *őket*" (Visszatekintés); „A cicus nem vétett: Én evém meg *ő* helyette Reggel az ebédet" (A tudós macskája). Vagy Petőfitől: „....semmi bolondabb Nincsen, mint az okos levelek, s én iszonyúképen Irtózom *tőlök*" (Levél Arany Jánoshoz).

Az persze más kérdés, mindig ki kell-e tennünk a névmást. Néha idegenszerűnek hat, például ebből a mondatból kihagynánk, mert fölösleges: „[A kísérleti edények a napkohó fókuszépületében vannak.] Állandóan hűteni kell őket, nehogy a bennük levő anyagokkal együtt [ők is] megolvadjanak." Ebben a mondatban a szögletes zárójelbe tett rész fölösleges, sőt idegenszerű, tehát helytelen.

R. Lovas Gizella

Gaskó Dénes — 1082 Budapest, Hoch János u. 8. — a következő kérdéssel fordult hozzánk: ha *ház* szavunk finnugor eredetű, hogyan lehetséges, hogy majdnem azonos alakú a német *Haus* és az angol *house* szóval?

Először is le kell szögeznünk: a magyar *ház* szó valóban finnugor eredetű: ősi örökség a finnugor korból. A finnugor alapalak: *kota*, ebből alakult például az ugyancsak 'ház' jelentésű osztiák *kat*, a zürién *ker-ka* 'ház, lakóház, szoba', a votják *kor-ka* 'ház', a finn *kota* 'kunyhó, főzőház', az észt *koda* 'ház, épület, nyári konyha' s a magyar *ház* szó is (eredetibb tőváltozata: *haz-*). Erre vonatkozólag pontos adatokat és felvilágosítást kaphatunk A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára és A magyar nyelv finnugor elemei c. munkából (I. k. 76., ill.: II. k., 278. l.).

A német *Haus* és az angol *house* szóhoz való alaki hasonlóság nem mond ellent annak a ténynek, hogy a magyar *ház* szó finnugor eredetű. Valamely szó eredetét, illetőleg idegen nyelvi megfelelőivel való rokonságát korántsem a hasonló hangalak, hanem a szavak szóelemek egyes hangjainak szabályos megfelelése dönti el. Azaz: az egyes rokon nyelvekben az azonos — szókezdő, szóbelseji, szóvégi — helyzetben levő hangok azonos módon viselkednek, vagyis egy hangnak azonos (például szókezdő) helyzetben a rokon nyelvekben ugyanaz a hang felel meg. Például: a magyar szókezdő *h*-nak a finnugor nyelvekben szabályosan *k* (vagy a *k*-hoz közel álló zöngétlen *X*) felel meg.

T. Urbán Ilona

Fehér Miklósnak — 9024 Győr, Lenin út 45. — a *Solymár* helynév eredetére vonatkozó feltevésével kapcsolatosan a következőket mondhatjuk:

Solymár község neve — valóban — azonos a *solymár* közszóval. (Mai nyelvünkben az *-ász* képzős *solymász* járatos helyette.) Ez a foglalkozásnév azokat a királyi vagy főúri madarászokat illette, akik vadászsólymok idomításával és vadászatra való felhasználásával foglalkoztak. Solymár község a nevét a király solymárairól kapta, akiknek ez volt a lakóhelyük. Mivel Árpád-kori okleveles anyagunk majdnem teljesen elpusztult, közelebbit erről nem tudunk mondani, de az biztos, hogy a község nevével *Salmar* formában már 1255-ben találkozhatunk.

Ladó János

Kovács Béla — 7623 Pécs, Megyeri út 68. — levelére válaszolva közöljük, hogy véleményünk szerint az olvan technológiai folyamat, művelet, amelynek során hőkezelés hatására a nyers idomtestből kerámiai tulajdonságokkal rendelkező testet kapunk' jelentés kifejezésére használatos *keramizálás* szó ellen semmi kifogás nem emelhető. Hasonló képzésű szavunk igen sok van, mind a szaknyelvekben, mind a köznyelvben. Idézek néhányat: *archaizál, atomizál, parodizál, konkretizál, ionizál, normalizál, neutralizál, realizál, legalizál, privilegizál, sterilizál, motorizál, amerikanizál* stb. stb. A *keramizálás* idegen szó ugyan, de olyan, amelyre valóban szükségünk van.

Grétsy László

Jancsó Kálmán — 1066 Budapest, Dessewffy u. 13. — azt kérdezi levelében, hogy milyen színű ló az *almásderes pejkó*.

A Biológiai lexikon szerint a lószínek megjelölésére a magyar nyelv mintegy 300 szót használ. Az ön által említett *almásderes pejkó*ról a következőket mondhatjuk:

A *pej* szín azt jelenti, hogy a lovon a hosszú szőrök (vagyis a sörénye és a farka) és a lábvégek feketék, a fedőszőrök pedig különböző árnyalatúak. *Deres* (éspedig *pej, sárga* és *fekete vasderes*) az a ló, amelyen a színes fedőszőrök között több-kevesebb fehér szőr van, a fej és a lábvégek kivételével. *Almásderes*nek pedig a kerek foltokkal tarkázott deres lovat nevezik. Tehát az *almásderes pejkó* olyan ló, amelynek a barnás árnyalatú szőrén kerek fehér foltok vannak, a sörénye, a farka és a lába vége pedig fekete.

Felde Györgyi

FIGYELMEZŐ

„...a féltés serkenti a nyelvművelőket. A féltés talán olykor nagyobbnak láttatja a veszedelmet a valóságosnál, de mindenképpen éberebbé nyitja a vizsgálódó szemet."

(Ferenczy Géza)

„Egyetlen jól vagy rosszul használt szón fordul meg néha valakinek a becsülete, jó híre."

(Kossa János)

„A nyelv az embert biológiai örökségén túl a kontinuitás egy másik szálával egészíti ki, ez teszi lehetővé a kultúrát és a tudás halmozását."

(Lotz János)

„A nyelvnek, mint az irodalom nemes anyagának, s mint a nemzeti egység kifejezőjének és fenntartójának esztétikai tulajdonságai, képességei is rendkívül fontosak, és a nyelvre szinte éppolv jellemzők, mint anyaga, szerkezete és múltja."

(Bárczi Géza)

Patak és Pápa

Népünk két, 450 éve alapított dicső szellemi műhelyét köszöntötték a közelmúltban: a sárospataki és a pápai református kollégiumot. E lapszámunkban Ruffy Péter méltatja Patak és Pápa szerepét, megmutatva, mit jelentett e két Alma Mater léte, küzdelme, kitartása a magyarság életében, szellemi javaink, anyanyelvünk gyarapításában. Felvételeink pedig, miként címlapképünk is, az ünnepségekről adnak egy-egy villanást. Első képnük Sárospatakon készült, a Rákóczi Gimnázium udvarán (Kozma István felvétele), abból az alkalomból, hogy a 450 éves évforduló tiszteletére ott tartották az országos tanévnyitót. (A másik jogutód a Comeneus Tanítóképző Főiskola.) Második képünk (Branstetter Sándor felvétele), a pápai ünnepségről való, amelyet az utód, a Petőfi Gimnázium rendezett. A két város dús programmal köszöntötte a jubileumot. Mindkét tiszteletadáson Pozsgay Imre művelődési miniszter mondta az ünnepi beszédet.

